

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

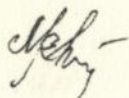
На правах рукопису

ЄВТУХ Микола Борисович

РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ
(кінець XVIII - перша половина XIX століття)

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

Д и с е р т а ц і я
у формі наукової доповіді на здобуття
наукового ступеня доктора педагогічних наук

Київ - 1996

Робота виконана в Київському державному лінгвістичному університеті

Науковий консультант - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор Ничкало Н.Г.

- Офіційні опоненти - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор Стельмахович Мирослав Гнатович
- дійсний член АН вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор Майборода Василь Каленикович
 - дійсний член АПН України, доктор філософських наук, професор Зязюн Іван Андрійович

Провідна організація - Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

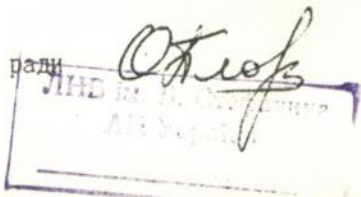
Захист відбудеться "29" квітня 1996 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 в Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м. Київ, вул. Володимирська, 60), ауд. 303.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "28" березня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Плахотнік

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760206 (L)

AB - 54. 4 - 3 -

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Актуальність дослідження. Досягти успіху в реформуванні освіти, що багато в чому визначить майбутнє нашої держави, допоможе ґрунтовне вивчення, творче освоєння, а також впровадження в практику надбань вітчизняної і світової педагогічної думки.

Сучасна школа, зазначав В. Сухомлинський, - це свого роду плавильна піч, в якій із продуктів, представлених минулим, плавиться майбутнє людства. Історія розвитку школи, освіти та педагогічної думки завжди повчальна. З одного боку, вона свідчить про зростаючий рівень духовного життя народу, а з іншого, - сприяє збагаченню сучасної педагогічної науки. Це положення особливо важливе для відтворення справжньої історії педагогічної думки в Україні, котра, так само як і історія України, приховує ще багато "білих плям", які можна заповнити матеріалами об'єктивних досліджень.

Простежуючи шляхи розвитку теорії та виявляючи особливості виховання в різні історичні періоди, в умовах різних суспільно-економічних формацій, оцінюємо з позицій сьогодення педагогічну спадщину, генезис найважливіших педагогічних проблем і явищ. Іншими словами, без історії освіти та педагогічної думки немає її теорії, а без теорії немає і не може бути наукової організації навчально-виховного процесу в школі.

Однак, поки що немає науково обґрунтованого дослідження, яке всебічно розкривало б складний процес розвитку педагогічної думки на українських землях кінця XVIII - першої половини XIX століття. Недостатньо вивчено джерела та центри розвитку передової педагогічної думки в Україні цього періоду: не виявлено повною мірою

взаємозв'язки з європейськими освітніми центрами; не знайшла глибокого висвітлення роль українських просвітителів та їх вплив на формування самосвідомості українського народу; тривалий час несправедливо замовчувалися факти з історії України, в тому числі й історії педагогіки. Отже, ліквідувати "білі плями" в історії української педагогіки - першочергове завдання дослідників.

Цим і пояснюється вибір теми і напряму нашого наукового дослідження, в якому комплексно, цілісно розглядається історія розвитку школи, освіти та педагогічної думки на українських землях наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.

Ступінь наукової розробки проблеми. Здійснюючи дослідження, автор детально проаналізував матеріали з визначеної проблеми. З дореволюційних насамперед можна назвати працю М.Л.Лавровського "О древнерусских училищах" / 1854 /, у якій вперше зроблено спробу проаналізувати розвиток школи, освіти на українських землях, починаючи з часів Київської Русі. Однак цей дослідник, акцентуючи увагу на діяльності церковних навчальних закладів, значно применшує роль світських.

Г.К.Шмідт у праці "История средних учебных заведений в России" / 1878 / стверджував, що царизм, російське самодержавство всіляко прагнуло просвітити народ, сприяючи пробудженню в ньому потреби в освіченості. Насправді самодержавство змушене було реформувати недосконалу систему шкільної освіти під тиском суспільної думки.

Заслуговує на увагу праця А.Альошинцева "История гимназического образования въ Россіи / XVIII-XIX вѣкъ/" /1912/, в якій використано фонди Міністерства народної освіти та праці ліберальних істориків. Однак цей автор, на наш погляд, також перебільшує роль

царського уряду в розвитку народної освіти в Україні та на її окраїнах, зовсім ігноруючи вплив прогресивних просвітителів на розвиток школи. У книзі майже нічого не говориться про діяльність народних учителів. Проте рекомендується починати із загальної освіти дворянства.

Подібних поглядів дотримувався також відомий російський педагог П. Каптерев, який у книзі "История русской педагогики" /1915 / стверджував: до 60-х років XIX ст. головною рушійною силою російської школи й освіти був царський уряд і демократичне суспільство, маючи на увазі ліберальну інтелігенцію та дворянство.

Головним недоліком праць з історії педагогіки дореволюційного періоду, як нам видається, було те, що вони залишили поза увагою розвиток педагогічних ідей неросійських народів, у тому числі й українського.

Досить цінними для історії педагогіки України є праці, які безпосередньо стосуються історії різних навчальних закладів, що діяли в Україні. Так, Харківському колегіуму присвячується дослідження М. Стелецького "Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 г.". Слід назвати також працю Ф. Павловського "Приходскія школы в Старой Малоросии и причины их уничтожений" /1904/, А. Baranowskego "Pogląd na rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji od 1772-1895 / 1897 /.

Науковий інтерес викликають і фундаментальні праці з історії України таких вітчизняних істориків, як М. Грушевського - "Історія України-Руси" / 1898 - 1937 /, "Про українську мову і українську школу" / 1913 /, "Наша школа" / 1909 /, Д. Дорошенка - "Нарис історії України" / 1932 /, М. Костомарова - "Южная Русь в конце XVI века" / 1842 /, "Автобіографія" / 1890 / та ін.

Для становлення вітчизняної педагогічної науки багато зробив І. Франко. В характеристиці розвитку народної освіти в дореволюційний період, окреме місце належить його розвідкам про братські школи в Україні, про педагогічні ідеї І. Вишенського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, О. Духновича, М. Шашкевича. У праці "Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку" / 1902 / І. Франко писав про незадовільний стан освіти і школи на західноукраїнських землях, захоплених Австро-Угорщиною.

Необхідно згадати також галицьких учених-істориків І. Левицького, А. Андроховича, К. Студинського, О. Терлецького та ін., які присвятили українському шкільництву багато праць.

Заслугують на увагу дослідження з даної проблеми, здійснені протягом 20-30-х років, у тому числі й за межами України. Серед них "Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI - поч. XIX в." Хв. Титова /1924/, "Недільні школи на Чернігівщині" О. Милويدова /1928/, "Нариси з історії культурних рухів на Україні і Білій Русі в XVII і XVIII віці" О. Савича / 1930 /, "Українське шкільництво на Буковині" В. Сімовича / 1932 /. До цього періоду належать і спроби створити підручники з історії педагогіки. Зокрема, підручник С. Сірополка "Історія педагогіки" /1937/. Інший відомий український вчений В. Біднов написав в еміграції розділ "Школа й освіта на Україні" / 1940 /, який увійшов до книги "Українська культура" / Лекції за редакцією Дмитра Антоновича /

Досліджуючи архівні фонди автор вивчив та проаналізував також іноземні джерела, які стосуються української історії досліджуваного періоду. Зарубіжні представники шовіністичної історіографії зневажливо ставилися до українців, зараховуючи їх до "історичних народів" нижчої раси, в яких нібито "відсутня здатність до

високої буржуазної культури". Зокрема, історики І.Бідерман, Ш.Бонкало, Т.Балан, Е.Фішер, Л.Збієра, В.Греку, Ф.Віккенгаузер, Р.Кайднль та інші, цілком ігноруючи історію українського народу, фальсифікували розвиток школи та народної освіти, по суті, заперечували наявність на українських землях власної національної культури.

Важливим етапом нашого дослідження став аналіз праць М.Константинова, Є.Мединського, О.Піскунова, М.Шабаєвої. В Україні цій проблемі приділяли увагу Л.Баїк, С.Бабишин, А.Бондар, І.Борисов, М.Гриценко, М.Грищенко, О.Дзевєрін, І.Зязюн, А.Ігнат, Н.Калениченко, І.Кашула, М.Коваль, О.Мазуркевич, В.Микитась, О.Мишанич, Б.Мітюрів, Ф.Науменко, М.Ніжинський, Л.Попова, І.Пуша, В.Савинець, М.Стельмахович, Б.Ступарик, С.Чавдаров, Л.Юрченко, М.Ярмаченко та ін.

Серед робіт останніх років слід назвати працю "Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні / Х - поч.ХХ ст.": Нариси / Редколегія: М.Д.Ярмаченко, Н.П.Калениченко, С.У.Гончаренко та ін. / 1991 /.

Дослідженню даної проблеми присвячено і праці сучасних зарубіжних учених-україністів А.Чуми, М.Ричалки, А.Ковача, О.Рудловчак, Й.Сірки, В.Маркуся, М.Мушинки та ін.

У дослідженнях згаданих авторів наводиться великий фактологічний матеріал з історії освіти, характеризуються зміст, форми, методи навчально-виховної роботи шкіл, що функціонували в Україні. Проте більшість цих праць охоплює порівняно невеликий за часом етап історії; вони не створюють цілісної картини розвитку педагогічної думки на українських землях кінця XVIII - першої половини XIX ст.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлюється важливістю об'єктивної оцінки історичного розвитку освіти в різних регіонах України, недостатньою розробкою проблеми розвитку освіти й педагогічної думки досліджуваного періоду, необхідністю використання історичного досвіду навчання і виховання в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження - освіта й педагогічна думка в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.

Предмет дослідження - процес розвитку освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.

Мета дослідження - на фоні загального стану суспільно-економічного та культурного життя Європи, насамперед Росії, Австрії, Угорщини та Польщі кінця XVIII - першої половини XIX ст., здійснити цілісний аналіз розвитку школи, народної освіти і педагогічної думки на українських землях на основі врахування взаємовпливу і взаємозв'язку з розвитком освіти і педагогічної думки в сусідніх європейських державах, до складу яких тоді входили українські землі; розкрити сутність педагогічних поглядів вітчизняних просвітителів того часу на освіту, навчання й виховання та обґрунтувати їх значення для розвитку сучасної педагогічної науки і практики.

Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження:

- проаналізувати процес розвитку освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.; визначити етапи і простежити тенденції розвитку освіти і педагогічної думки у цей період;

- розкрити реакційну суть колоніальної політики самодержавства в галузі освіти в Лівобережній, Слобідській, Правобережній та

Південній Україні, негативний вплив польсько-шляхетського панування на українських землях, а також антиукраїнську політику австро-угорського режиму в Галичині, Буковині і на Закарпатті у досліджуваний період, показати роль українського народу в боротьбі за розвиток своєї національної культури, школи та освіти;

- виявити джерела розвитку педагогічної думки на українських землях в цей період; розкрити значення народної педагогіки для розвитку прогресивних тенденцій української педагогічної думки;

- проаналізувати педагогічні погляди вітчизняних просвітителів того часу - Г.Сковороди, І.Тимківського, В.Каразіна, П.Білецького-Носенка, І.Орлая, М.Гоголя, Т.Шевченка, М.Максимовича, М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького, І.Ставровського, О.Павловича, О.Духновича та ін.;

- здійснити аналіз маловідомих до цього часу підручників з педагогіки - "Педагогії" І.Ставровського (1846) та "Народної педагогії" О.Духновича (1857);

- виявити можливості практичного застосування в сучасній школі та педагогіці матеріалів, що стосуються проблем розвитку педагогічної думки на українських землях кінця XVIII - першої половини XIX століття на підставі цілісного уявлення картини про цей важливий період в історії вітчизняної педагогічної науки.

Концепція дослідження. Вивчення проблеми розвитку теорії та практики виховання в різні історичні періоди, в умовах різних суспільно-економічних формацій сприяє формуванню об'єктивного ставлення до педагогічної спадщини в сучасних умовах.

В основі дослідження - положення Державної національної програми "Освіта" /"Україна XXI століття"/ про те, що в змісті історичної освіти мають знайти відображення закономірності істо-

ричного розвитку, широке вивчення україно-/народо-/знавства, етнічної історії та етногенезу українців й інших народів України.

Розвиток освіти й педагогічної думки в Україні в кінці XVIII - першій половині XIX століття розглядається як діалектичний за характером, суперечливий і динамічний процес. Його особливості на українських землях зумовлювалися зокрема тим, що на суспільне життя в Україні завжди впливали події і явища, які відбувалися в державах, до складу яких входили її землі.

Національно-культурне відродження в Україні, одним з найважливіших аспектів якого був розвиток освіти і педагогічної думки в західноєвропейському контексті, зумовлювалося, з одного боку - історичною традицією, а з іншого - пробудженням почуття народності. Прогресивним для вітчизняної педагогічної думки цього періоду було поєднання освіти і виховання із соціальними, політичними та економічними проблемами.

Системно-історичний підхід дав змогу виявити особливості розвитку освіти й педагогічної думки в Україні, що дало підстави для прогнозування процесів і явищ, характерних для нинішнього періоду.

Методологічною основою дослідження є теорія пізнання, положення про зв'язок історії із сьогоденням та доцільність творчого використання спадщини видатних вітчизняних педагогів у сучасній освітній практиці; ідеї про взаємозв'язок національного і загальнолюдського, формування всебічно розвиненої гуманної особистості, її духовності. Методологічними орієнтирами в дослідженні стали також ідеї національного і духовного відродження українського народу.

Теоретична основа дослідження: матеріали з історії націо-

нальної культури /Д. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Костомаров, І. Огієнко, О. Субтельний, С. Томашівський, І. Франко/; наукові праці, в яких розглянуто стан школи на українських землях у досліджуваний період /А. Альошинцев, М. Лавровський, Ф. Павловський, М. Стелецький, Г. Шмідт/; наукові праці, в яких розроблено теоретичні основи національного шкільництва /О. Духнович, О. Павлович, С. Сірополко, І. Ставровський, М. Стельмахович, О. Вишневський, В. Сухомлинський, Ф. Титов, К. Ушинський, М. Шашкевич/; дослідження з проблем історії освіти /А. Алексюк, Л. Баїк, С. Бабишин, А. Відченко, Д. Герцюк, М. Гриценко, М. Грищенко, О. Дзевєрін, В. Заслуженюк, І. Зязюн, В. Кемінь, О. Кондратюк, М. Коваль, М. Константинов, В. Кравець, І. Курляк, А. Машталер, В. Майборода, В. Микитась, Б. Мітюров, Є. Мединський, Ф. Науменко, Н. Ничкало, Л. Попова, І. Пуха, В. Савинець, В. Смаль, Б. Ступарик, С. Чавдаров, Л. Юрченко, М. Ярмаченко та ін/.

Методи дослідження: історико-педагогічний аналіз вітчизняної та зарубіжної історичної і педагогічної літератури, законодавчих актів, архівних джерел; синтез, узагальнення та порівняння; систематизація здобутих фактів та відповідного матеріалу.

Основні джерела дослідження: у процесі дослідження проаналізовано справи з фондів Центрального державного історичного архіву СРСР (ф. 733, 735, 1349); Центрального державного історичного архіву у Києві (ф. 59, 127, 707); Центрального державного історичного архіву у Львові (ф. 146, 152, 173, 178, 663); Державного архіву Львівської області (ф. 163, 257, 314); Державного архіву Харківської області (ф. 667, 732, 733); Державного архіву Чернівецької області (ф. 1, 2, 3); Державного архіву Тернопільської області (ф. р - 2367, р - 2369); Державного архіву Одеської області (ф. 44);

Державного архіву у Пряшеві (ф. 9. 1559); архіву Музею української культури у Свиднику /Словаччина/; законодавчі акти, ухвали і постанови державних органів, статистичні збірники. Джерелознавчу базу дослідження становлять також дисертації, автореферати, монографії, численні наукові матеріали вузів України, Словаччини, Польщі, Угорщини. Важливим джерелом дослідження стали тогочасні газети і журнали, що знаходяться нині у Центральній науковій бібліотеці ім. В.Вернадського, Науковій бібліотеці НАН України ім. В. Стефаника у Львові. З найпоширеніших видань використано журнали "Основа", "Кіевская старина", "Зоря галицька", "Народ", "Друг", "Світ", "Дзвін", "Kurjer Lwowski", "Учитель", "Житє і слово", "Педагогический вестник", "Журнал Министерства народного просвещения" та ін.

Хронологічно дослідження охоплює період 1772-1861 рр. Його нижню межу зумовив перший поділ Польщі в 1772 р., коли одна частина українських земель увійшла до складу Російської імперії, а друга до складу Австрійської. Цю межу зумовили також державні шкільні реформи, зростання національної свідомості українців, піднесення активності вітчизняних просвітителів, що сприяло національно-культурному відродженню українського народу. Верхня межа збігається із скасуванням кріпацтва в Російській імперії у 1861 році.

Наше дослідження розпочалося в 1975 році. Воно було складовою планової роботи кафедри педагогіки Київського державного педагогічного інституту іноземних мов /нині - Київський державний лінгвістичний університет /, охоплювало широке коло проблем, спрямованих на розробку цілісної системи психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, одним із компонентів якої є знан-

ня історико-педагогічного досвіду, що є важливим джерелом збагачення теорії і практики розбудови національної системи освіти. Дослідження здійснювалось протягом 20 років у три етапи.

На першому етапі (1975-1980 рр.) визначено напрям дослідження. Вивчалася історична, філософська та педагогічна література. Автором було конкретизовано завдання дослідження, проаналізовано законодавчі акти російської, австрійської та польської держав, вивчалися архівні документи і матеріали.

Результати цього періоду дослідження відображені в навчальних посібниках, статтях, наукових збірниках, журналах (4, 27-30).

На другому етапі (1980-1991 рр.) продовжувалося вивчення архівних фондів та літератури з досліджуваної проблеми. Виявлялися основні тенденції, напрями розвитку освіти й педагогічної думки в Україні кінця XVIII - першої половини XIX ст. Матеріали дослідження використовувалися в роботі із студентами, вчителями, аспірантами.

Результати дослідження, здійсненого на цьому етапі, висвітлені в публікаціях (4, 16-20, 31-41).

На третьому етапі (1991-1995 рр.) вивчалися матеріали з фондів спеціального призначення, архівні матеріали, видання української діаспори. Було зроблено певні корективи в трактуванні історико-педагогічних фактів і процесів. Здійснено аналіз, систематизацію та узагальнення результатів дослідження, сформульовано висновки та рекомендації.

Результати цього етапу дослідження відображені в монографіях, підручниках, навчальних програмах, статтях (1-3, 5-12, 15-16, 21-22, 42-46, 50-62, 64-65, 69-79, 81-82, 84).

Наукова новизна дослідження полягає:

- у висвітленні генезису української педагогічної думки кінця XVIII - першої половини XIX ст., одного з маловивчених, але досить важливих питань в історії розвитку вітчизняної педагогічної науки;

- розкритті педагогічних поглядів відомих у свій час, але забутих сьогодні просвітителів та педагогів (І.Тимківського, І.Орлая, П.Білецького-Носенка, О.Павловича, І.Ставровського, М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького та ін.), ідеї яких тісно пов'язані з поглядами класиків європейського просвітництва;

- виявленні етапів і тенденцій розвитку освіти і педагогічної думки в Україні в досліджуваний період та особливостей діяльності навчально-виховних закладів різного типу;

- визначенні змісту і структури навчальних закладів різних типів, які функціонували на українських землях у досліджуваний період;

- виявленні, вивченні і аналізі історико-педагогічних матеріалів, які раніше не публікувалися і не використовувалися в дослідженнях, а також рідкісних документів, фактів, що вводяться у науковий обіг.

Теоретична новизна дослідження: розкрито загальне та специфічне в розвитку освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.; подається цілісний аналіз педагогічних поглядів вітчизняних педагогів і просвітителів, у т.ч. й критики ними антидемократичної політики чужоземних держав в галузі української освіти, а також їхніх ідей і положень про пріоритетне значення рідної мови в шкільному навчанні, про народність у вихованні, демократизм та гуманізм в освіті; виявлено тенденції

розвитку освіти і педагогічної думки в Україні на кожному з визначених етапів.

Практичне значення дослідження становлять:

- ідеї і висновки, які можуть використовуватись у процесі розбудови національної школи, навчання і виховання /3, 5, 6, 11-13, 16-18/;

- наукові факти, рекомендації, які поглиблюють гуманістичний компонент змісту освіти, сприяють гуманізації навчально-виховного процесу /20-22, 32, 41-43, 46, 49-50/;

- аналіз маловивчених і маловідомих раніше матеріалів, що дозволило зробити ряд уточнень, які по-новому інтерпретують важливі події в історії педагогічної думки в Україні / 1, 2, 3, 8, 9 /.

Результати дослідження можуть бути використані при створенні нових підручників та посібників з історії педагогіки, а також у процесі викладання та вивчення вузівських курсів педагогіки й історії педагогіки, проведенні семінарів, написанні курсових та дипломних робіт /1, 54, 57, 58, 65, 70, 73, 75, 76, 84/.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації науково-методичних та педагогічних праць автора, виступів із доповідями, науковими повідомленнями на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях і семінарах: Міжнародна конференція "400 let ze dna narozeni J. A. Komenskeho" в Угерському Броді /Чехословаччина, 1991/, "Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя" /Вінниця, 1991/, "Народная педагогика и современные проблемы воспитания" /Чебоксари, 1991/, II Міжнародний семінар "Славянская культура в современном мире" /Київ, 1992/, "Духовне відродження слов'ян у кон-

тексті європейської та світової культури" /Чернівці, 1992/, III Міжнародний семінар "Славянская культура в современном мире" /Київ, 1993/, "Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти" /Київ, 1993/, "Психолого-педагогічна освіта в Україні" /Харків, 1994/, "Модернізація системи освіти, національних традицій та етнопедagogіки, гуманізації і демократизації світового досвіду" /Івано-Франківськ, 1995/, Міжнародна конференція "Budowa zaufania międzynarodowego celem edukacji globalnej. O pokojowy start ludzkości w XXI wiek" в Опольє /Польща, 1995/, "Традиції виховання у світовій народній педагогіці" /Рівне, 1995/ та ін., а також у виступах на обласних нарадах - семінарах педагогічних працівників, учительських конференціях, у загальноосвітніх школах, педінститутах та університетах.

Основні результати дослідження висвітлено в одноосібних монографіях /1-3/, навчальних посібниках для викладачів, аспірантів та студентів /4-8/, навчальних програмах і рекомендаціях для студентів і викладачів педвузів /16, 18, 19, 22/, наукових статтях /28, 29, 31, 33, 42, 43, 50, 54-68, 74, 76-82/, матеріалах і тезах конференцій /13-15, 32-34, 37-41, 44, 46-49, 51, 52, 68-73, 75, 84/.

У цілому авторський доробок становить 200 публікацій з проблем освіти та виховання в різні історичні періоди загальним обсягом 199 друкованих аркушів. З теми дослідження - 85 публікацій загальним обсягом 98 друкованих аркушів.

Впровадження результатів дослідження відбувалося у Київському державному лінгвістичному університеті, Луганському державному педагогічному інституті шляхом розробки і читання лекційних курсів /"Педагогічні погляди вітчизняних просвітителів XVIII-XIX

ст.", "Національна школа України: минуле, сучасне, майбутнє" та ін./ для слухачів факультетів підвищення кваліфікації, студентів, аспірантів, а також шляхом підготовки методичних рекомендацій та навчальних посібників, які використовуються у вищих педагогічних навчальних закладах України.

Вірогідність наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження забезпечується застосуванням методів, адекватних меті та завданням дослідження, опорою на принципи історизму, об'єктивності, а також науковим аналізом фактологічного матеріалу, використанням значної кількості архівних документів і матеріалів, першоджерел, їх об'єктивним аналізом, застосуванням комплексу методів дослідження в порівняльно-історичному, логічному й проблемному аспектах.

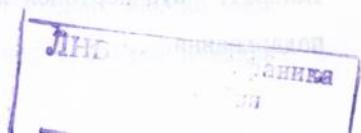
Предметом захисту є викладені в публікаціях:

- положення і висновки, що характеризують основні тенденції розвитку освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.;

- визначення і наукове обґрунтування етапів розвитку освіти і педагогічної думки в Україні в кінці XVIII - у першій половині XIX ст.; характеристика змісту і особливостей кожного етапу;

- оцінка внеску вітчизняних педагогів у розвиток освіти і педагогічної думки в Україні;

- висновки щодо необхідності відображення закономірностей історичного розвитку, глибокого вивчення і творчого освоення надбань вітчизняної педагогічної науки в змісті відповідних курсів у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

I. Суспільно-економічний, політичний та культурний стан українських земель кінця XVIII - першої половини XIX ст.

Всебічно характеризуючи стан українських земель кінця XVIII-першої половини XIX ст., автор дійшов висновку, що, переборюючи соціальне, національне та релігійне гноблення, українське населення кожної із відокремлених територій /Лівобережна, Правобережна, Слобідська, Південна Україна - у складі Російської імперії; Галичина, Буковина, Закарпаття - у складі Австрії/ прагнуло поліпшити матеріальне та культурне життя, щоб не втратити ознак своєї національної самобутності, боролось за возз'єднання всіх земель у єдиній соборній українській державі /1, 4, 9, 24, 27, 30, 31, 35, 51, 58-71, 74, 76-79, 84/.

До кінця XVIII ст. майже всі українські землі царизм приєднав до Росії, крім західноукраїнських, які після першого поділу Польщі увійшли до складу Австрії. Народні маси перебували в стані мовчання, приниження та страху, кріпацтво майже нічим не відрізнялося від рабства.

Революційні події в Європі 1789 р. знайшли широкий відгук серед українців, які не бажали миритися із сваволею гнобителів та колонізаторів. Масові виступи селян проти поміщиків у цей час мали місце на західноукраїнських землях - у Галичині, на Закарпатті, Буковині. Кінець XVIII - початок XIX ст. в Україні /населення її становило на той час 7.5 млн. чол./, як і в усій Російській імперії, був періодом кризи феодально-кріпосницької системи господарювання.

У Лівобережній Україні поступово ліквідувалося гетьманство й українське населення втратило навіть ту мізерну автономію, яку воно ще мало. У 1783 р. було остаточно легалізовано кріпацькі відносини в Україні, скасовано козацький військовий устрій. Майже одночасно із знищенням Гетьманщини свій автономний устрій втратила ще одна українська земля на лівому березі Дніпра - так звана Слобідська Україна.

На початку XIX ст. царський уряд перейменував Малоросійську губернію в генерал-губернаторство з Чернігівською та Полтавською губерніями. Новоросійську ж губернію, створену наприкінці XVIII ст. з Катеринославської, Вознесенської, Таврійської, було поділено на три: Катеринославську, Таврійську та Миколаївську (1789), а в 1803 р. останню перейменовано в Херсонську. Слобідсько-Українська губернія у 1835 р. стала називатися Харківською.

Таким чином, протягом першої половини XIX ст. всі українські землі, які входили до складу Росії, було поділено на дев'ять губерній, якими управляли губернатори, що їх призначав сам цар.

Російський царизм увесь час страшенно боявся українського сепаратизму і не довіряв українцям, тому політика російського уряду передбачала заходи щодо остаточної асиміляції українських провінцій.

У двадцятих роках XIX ст. у кріпосницькій Росії, а також в Австрії виникла гостра економічна криза. Нові форми грошово-обмінного господарювання руйнували кріпосницький лад. Ринок був переповнений товарами, які не знаходили збуту. Поміщики відчували потребу в грошах, їхні маєтки розорялися. Дрібнопомісне дворянство, особливо на українських землях, залишало родові маєтки заради чиновницької служби в місті. Службова ж кар'єра була неможливою

вою без освіченості і спеціальних знань. Тому більша частина українського, російського та австрійського дворянства прагнула дати дітям відповідну освіту.

Розклад феодально-кріпосницьких відносин, який розпочався ще наприкінці XVIII ст., позначився на погіршенні становища селянства, на продуктивності земельних угідь, призвів до занепаду цехового ремесла, що переконливо свідчило про кризу феодально-абсолютистських систем як у Росії, так і в Австрії. Буржуазія, яка народжувалася, стала відігравати активну роль у суспільно-культурному житті. Її діяльність у всіх сферах життя країн Європи створювала нову культурно-просвітницьку ідеологію. Таким чином, першим рішучим поштовхом розвитку культурно-просвітницьких ідей на українських землях кінця XVIII ст. стала Французька буржуазна революція 1789 р. Саме вона була тією силою, яка визначила початок нової історичної ери в світі, справивши великий вплив на наступний розвиток у всіх без винятку галузях знань, у тому числі й педагогічних.

Корінне населення Правобережжя, яке прагнуло до возз'єднання з братами по той бік Дніпра, опинилося в жорстоких умовах польсько-шляхетського панування. Правобережна Україна перебувала на низькому рівні економічного і культурного розвитку. Тут панувала сваволя польських магнатів, які видавали свої закони і постанови, здійснювали політику католизації українського населення. Про школи рідною мовою навіть не йшлося.

У 1793 р. Правобережна Україна була возз'єднана з Лівобережною у складі Росії. Ця подія мала велике значення насамперед тому, що возз'єднання цих двох частин українських земель в єдине ціле було прогресивним явищем як для економічного, так і для

культурного розвитку української нації. Однак українське козацтво почало поступово втрачати свої попередні вільності й прикріплювалося до землі, козацька старшина перетворювалася в українських дворян і поміщиків на зразок російських.

Українське національне відродження, так само як і відродження інших слов'янських народів, мало свої історичні традиції, що збереглися головним чином на тих українських землях, які ще недавно, до кінця XVIII ст., жили своїм власним життям завдяки політичній й культурній автономії (Гетьманщина й Слобідська Україна). Згодом ідея національного відродження поширилася і в інших українських землях.

Наприкінці XVIII ст. поняття про народність, про націю та її права тільки-но почали усвідомлюватися в суспільстві. Уряди абсолютистських монархій Росії, Австрії та Прусії, які щойно поділили між собою Польщу, були далекі від їх розуміння. Особливо це стосувалося російського уряду. Катерина II та її міністри не бачили й не хотіли бачити існування певних національних суперечностей в українських землях, які відійшли від Польщі. Для них це були просто прилучені "польські провінції". Не порушуючи тут суспільного ладу, вони залишили за панівною польською верствою повне верховенство у сфері культурно-просвітницького життя, насамперед у галузі шкільництва.

На початку XIX ст. осередком культурного життя в Лівобережній Україні став Харків. Тут у 1805 р. засновано університет, який об'єднав навколо себе найкращі культурні сили українського громадянства, діячів на ниві літератури, історії та етнографії. Ректором університету тривалий час був відомий український поет П. Гулак-Артемівський. На чолі літературного руху в Харкові стояв

творець української повісті Г. Квітка-Основ'яненко. Тут розпочали свою діяльність І. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлинський.

Говорючи про українське національне відродження першої чверті XIX ст., треба мати на увазі, що його рушієм було дворянство. Народні маси певний час не були учасниками цього процесу, оскільки перебували в кріпацькій неволі, були поза впливом школи й освіти.

Придушення польського повстання 1830 р. мало свої наслідки і для Правобережної України. Російський уряд змушений був змінити своє ставлення до правобережних українських губерній, на які досі дивився як на польські. Він почав офіційно проголошувати, що Правобережна Україна - це старий "русскій" край, тільки, мовляв, спольщений, і вдався до рішучих засобів, з метою послабити тут польський елемент, підтримуючи натомість елемент "русскій".

У середині 40-х років у Києві виникло таємне товариство - Кирило-Мефодіївське братство, яке виробило першу політичну програму для українства. До нього увійшли представники слов'янофільської та української ідеї, які своєю діяльністю помітно впливали на хід і розвиток українського відродження. Це - історик М. Костомаров, письменник і видатний діяч П. Куліш, відомий етнограф О. Маркович і геніальний Т. Шевченко. Вони представляли нову суспільну верству, яка у сфері інтелектуального життя й ідейного просвітництва виступає в 40-х роках у Росії й Україні на зміну родовитого панства і яку пізніше почали називати інтелігенцією.

Планам українських ідеалістів не судилося здійснитися, але їхні ідеї не загинули марно, адже вони далеко наперед визначили головні напрями українського національного відродження.

У важкому становищі перебувало й українське населення Гали-

чини. Буковини та Закарпаття. Наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. воно, убоге й неосвічене, знемагало під потрійним колоніальним гнітом: соціальним, національним і клерикальним. Польська шляхта, угорські феодала та австрійські магнати, як і російські чиновники, намагалися знищити українську мову і давню українську національну культуру, що було офіційною настановою урядових програм габсбурзької імперії.

Західна Україна /Галиція, Лодомерія, Галичина/ - споконвічна українська земля, яку у свій час захопила Польща, перебувала під її ярмом до 1772 р. /перший поділ Польщі/, після чого була приєднана до Австрії. Північно-буковинська територія, звільнена російською армією від турецького панування у 1773 р., наступного року теж опинилася під владою Австрії. На Закарпатську Україну Австрія поширила свою владу ще раніше - наприкінці XVII ст.

До середини XIX ст. феодально-абсолютистська система Австрії пережила глибоку економічну й політичну кризу, яка швидко переросла в буржуазно-демократичну революцію 1848-1849 рр. Відлуння цієї революції охопило всі українські землі, в тому числі й Галичину, Поділля, Волинь, Північну Буковину і Закарпаття, наближаючи загибель кріпосництва, прискорюючи процес становлення української нації. Щоправда, в різних землях цей процес відбувався по-різному. У зв'язку з цим боротьба українського населення за школу з рідною мовою навчання, за національну освіту та її демократизацію набувала дедалі гострішого характеру, вливаючись у загальне русло національного руху за возз'єднання з іншими українськими землями. Незважаючи на вікову іноземну окупацію, денационалізацію і покалічення, українці Західної України ніколи не поривали братніх стосунків із наддніпрянцями.

Револуційні події 1848-1849 рр. завдали сильного удару по кріпосництву в Австрії, Угорщині, Галичині, на Закарпатті та Буковині, поклавши початок загальному визвольному рухові пригнічених Габсбургами європейських народів. 18 березня 1848 р. австрійський уряд змушений був прийняти закон про відміну кріпосного права на території всієї монархії. По всій країні скасовувалася панщина, проголошувалася свобода друку і віросповідання.

Реформи, які проводилися в краї за австрійських часів, були дуже обмеженими і ніколи не доводилися до кінця. Тут можна згадати, зокрема й намір цесаря Йосифа скасувати підданське невільництво ще в 1781 р. та замінити відпрацювання панщини на грошовий податок. Його брат Леопольд теж пропонував певні радикальні зміни. Ці заходи, незважаючи на їх обмеженість, дещо піднесли дух українського народу. Серед духовенства починають з'являтися люди, які вже свідомо виступають на захист прав української народності, домагаються пошанування її мови в письменстві й житті. Серед них виділявся І. Могильницький, канонік Перемишльський, який відстоював права української мови в школі. Навколо єпископа І. Снігурського в Перемишлі згуртувалися у 20-30 роках учені й патріотично настроєні священики: Й. Левицький - автор граматики української мови /1834/, Й. Лозинський - етнограф і філолог, історик А. Добрянський.

Основоположниками українського відродження в Галичині судилося стати трьом вихованцям львівської семінарії, так званій "Руській трійці": М. Шашкевичу, І. Вагилевичу і Я. Головацькому. Ще в молоді роки захопилися вони ідеєю визволення слов'янських народів і під впливом українського письменства в Росії задумали працювати над українським відродженням у Галичині, поклавши в його

основу духовний зв'язок з Наддніпрянською Україною, з її етнопонаціонально-історичними традиціями.

Таким чином, криза феодально-кріпосницьких і абсолютистських режимів у Російській і Австрійській імперіях, у складі яких перебували українські землі, розвиток капіталістичних відносин у промисловості і сільському господарстві, боротьба українського народу за соціальне і національне визволення, за демократизацію школи і освіти були головними рисами суспільно-економічного, політичного і культурного життя українського народу наприкінці XVIII - початку XIX ст.

II. Становлення системи освіти в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX століття

Спираючись на архівні джерела, матеріали законодавчих актів, статистичні дані, звіти навчальних закладів російської, польської та австрійської держав, у своїх публікаціях /1, 4, 8, 55, 57, 58, 69, 71, 76, 78, 79, 82, 84/, ми прагнули всебічно проаналізувати стан школи і освіти в Україні кінця XVIII - першої половини XIX ст.

Як уже зазначалося, борючись за свою свободу, національну культуру та школу з рідною мовою навчання, зазнаючи нестерпного соціального, національного та духовного гніту, кожна з відокремлених українських земель прагнула до об'єднання навколо свого головного національного центру - Києва.

Антифеодальна боротьба на українських землях, що була складовою частиною загальноросійського народного руху, сприяла формуванню передової суспільної й педагогічної думки. Прагнення укра-

інства створити народні школи, боротьба за книгодрукування, за видавництво книг для масового читача були важливими формами національно-визвольних рухів, які жорстоко придушувалися царизмом.

За часів Гетьманщини школи в основному утримували монастирі. Тому тяжким ударом для українського шкільництва було позбавлення їх земель, здійснене Катериною II у 1786 р. Антиукраїнська політика Катерини II та її уряду штучно вела українську освіту до занепаду, зате створювалися російські школи для привілейованих станів /дворянства та духівництва/ з обмеженою кількістю учнів, а також приватні пансіони для дворянства по губернських містах. Із фахових шкіл діяли Медико-хірургічна академія в Єлисаветграді, сільськогосподарська школа в Миколаєві, музична - в Катеринославі та ін.

Політика царського уряду щодо початкової освіти мала ще гірші наслідки. За історичною традицією українське населення Лівобережжя з власної ініціативи й на власні кошти утримувало школи. Історичні матеріали XVIII ст. свідчать про існування при кожній церкві шпиталю для калік, німецьких і безпритульних та школи, де дяки-бакалярі не тільки давали шкільну освіту дітям, а й дбали про освіту дорослих.

У 1862 р. на сторінках часопису "Основа" на підставі матеріалів архіву колишньої Малоросійської колегії було опубліковано статистичні дані про кількість шкіл у кожному із семи полків Гетьманщини в 1740-1747 роках:

Ніжинський полк на 202 поселення - 217 шкіл,

Лубенський полк на 247 поселень - 172 школи,

Чернігівський полк на 229 поселень - 154 школи,

Переяславський полк на 174 поселення - 119 шкіл,

Полтавський полк на 61 поселення - 98 шкіл,

Прилуцький полк на 102 поселення - 69 шкіл,

Миргородський полк на 84 поселення - 37 шкіл.

Таким чином, якщо в середині XVIII ст. у Лівобережній Україні одна школа припадала приблизно на 700 душ населення, то вже у 1860 р. на Чернігівщині одна школа була на 17 тис. чол. Ці дані свідчать про те, як російський царизм свідомо нищив інтелектуальний потенціал українського народу.

Свого часу на Лівобережній Україні функціонувало багато шкіл, що створювалися за зразком Києво-Могилянської академії, яка діяла в 1701-1817 рр. Особливо багато їх було відкрито після прийняття "Духовного регламенту", що вимагав від єпархіальних архієреїв мати школи для підготовки священників. У 1727 р. було засновано колегіум у Харкові, в 1817 р. його перейменовано в семінарію. До відкриття в 1805 р. Харківського університету зазначений колегіум залишався головним освітнім центром Слобожанщини. В 1738 р. у Переяславі почала діяти семінарія, яка стала освітнім центром Полтавщини. У ній розпочав свою педагогічну діяльність Г.Сковорода. В 1779 р. у Полтаві було відкрито Слов'янську семінарію /у 1786 р. її перейменовано в Катеринославську/. Саме в ній навчався І. Котляревський.

Аналіз навіть цих нечисленних фактів свідчить, що скасування гетьманства, а слідом за цим і закріпачення селян спричинилося до занепаду освіти й культури. Російський уряд послідовно проводив політику обрусіння українського народу. Школи перетворювалися на духовні навчальні заклади /Київська академія/, а нові /крім Правобережжя до 1831 р./ були тільки російськими. Це було пов'язане насамперед з політичними планами російського самодержавства -

знищити автономні особливості Гетьманщини та Слобожанщини і запровадити в Україні загальноросійський лад. З цією метою в Україні створювалися російські школи "сословного" характеру, недоступні для широких мас. Не відкривались очікувані університети у Батурині, Катеринославі та Києві.

Наприкінці XVIII - початку XIX ст. у зв'язку з розвитком продуктивних сил у Росії зростає потреба в спеціалістах різних галузей, це спонукало самодержавство стати на шлях реформ у галузі народної освіти, які передбачали відкриття початкових, середніх та вищих навчальних закладів, у тому числі і в Україні. У цей період спостерігається інтенсивний розвиток школи, освіти та педагогічної думки, і царизм змушений іти на поступки демократичній громадськості, розробляти нову реформу.

У 1802 р. створюється Міністерство народної освіти, якому підпорядковується Головне управління училищами, Академія наук, університети, школи, бібліотеки, друкарні, музеї, архіви, цензура тощо. Це вже було прогресивним явищем у справі управління освітньою системою та поліпшення фінансового стану школи. Наступний крок реформи - розробка "Устава учебных заведений, подведомых университетам" /1804/. Статут охоплював усі типи шкіл Російської імперії. Він визначав систему адміністративного управління народною освітою, здійснював зв'язок між навчальними закладами за принципом послідовності всіх ступенів школи та безплатності навчання. Новий статут передбачав відкриття шкіл для селян, чим вигідно відрізнявся від інших статутів.

На початку та в першій половині XIX ст. в Україні значно зростає кількість державних шкіл. Згідно зі статутом 1804 р. тільки в семи губерніях України реформуються з числа відкритих у

XVIII ст. народних училищ та створюються заново протягом 1805-1830 рр. 10 підвідомчих Харківському університетові гімназій, 70 повітових та 160 приходських училищ - усього 242 навчальні заклади /два малі народні училища Міністерства народної освіти, навчання в них здійснювалося російською мовою/. В межах українських губерній /Харківської, Чернігівської, Київської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської/, що входили до Харківського навчального округу, встановлювалася система шкіл відповідно до статуту 1804 р. У деяких селах цих губерній було відкрито парафіяльні, а в містах Полтаві, Харкові, Києві, Сумах, Чернігові, Прилуках, Ромнах, Охтирці та ін. - повітові училища. Перші гімназії в Україні засновано в Харкові, Чернігові, Катеринославі /1805/, Полтаві та Новгород-Сіверському /1808/, Києві /1811/, Херсоні /1814/. У Харкові /1812/, Одесі /1829/, Києві /1832/ відкрилися жіночі школи, інститути шляхетних дівчат.

З великими труднощами у 1805 р. в Харкові був відкритий перший в Україні університет, який відіграв велику роль у розвитку культури, науки, педагогічної думки. В ньому працювали такі видатні російські, німецькі, польські, українські вчені, педагоги, просвітителі, як Т.Осиповський, І.Рижський, І.Тимківський, О.Стойкович, І.Срезневський, М.Крюгер та ін.

Серед навчальних закладів України переважали приватні училища. Число учнів у школах цього округу в першій половині XIX ст. постійно зростало: з 2045 учнів - у 1805 р., 5115 - у 1812р., 8360 - у 1823 р., до 10739 учнів - у 1831 році. У Слобідсько-Українській губернії з населенням 1100 тис. чоловік у 1835 р. було 30 навчальних закладів: одна гімназія, 11 повітових училищ та 18 парафіяльних шкіл. Серед учнів навчальних закладів переважали діти

привілейованих верств населення - дворян, офіцерів, духовенства, купців.

У зв'язку з відкриттям університетів у Харкові /1805/, Києві /1834/, ліцеїв в Одесі /1817/, Ніжині /1820/, гімназій у Полтаві, Харкові, Києві, Одесі та в ряді інших міст України значно розширилися можливості здобуття середньої та вищої освіти дітьми дворян та інших панівних прошарків. Діти ж селян доступу до гімназій та університетів, як правило, не мали. Але і в цих закладах поряд з консервативною, вірною царизму інтелігенцією, формувалася інтелігенція прогресивна, якій ще були близькі інтереси народу.

Підготовка вчителів в Україні здійснювалася в гімназіях шляхом вивчення бажаними "практики викладання" та проведення ними пробних уроків. Після закінчення курсів проводилося "випробування на вчительську посаду в повітових училищах". Тим, хто витримував це випробування, видавалися відповідні посвідчення, які давали право навчати дітей у парафіяльних та інших навчальних закладах України. Водночас підготовка вчителів масових шкіл майже не проводилася. В епоху кріпосництва панівній верхівці Російської імперії було вигідно мати темний народ, який спокійно зносив би усі знущання, що випадали на його долю.

Таким чином, в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. сформувалася система освіти, яка в основному відповідала системі, що існувала в Російській імперії. Однак українське населення не мало змоги навчати своїх дітей у державних школах, оскільки вони здебільшого мали становий характер. Існуючі ж народні школи /дяківки/ не давали належного рівня знань.

III. Школа і освіта в Правобережній і Західній Україні
наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.

Аналіз архівних матеріалів, офіційних документів, педагогічної літератури, періодичної преси дає підстави зробити висновок про те, що розвиток українського шкільництва стає невід'ємною складовою та закономірним наслідком процесів національно-культурного відродження у Правобережній Україні та західноукраїнських землях. Характерною ознакою цього відродження було поєднання політичних, національних, економічних вимог з потребами щодо розвитку шкільництва і культури /1, 2, 30, 31, 59, 70, 74, 76, 77, 84/.

Ці землі перебували в досить специфічних умовах, пов'язаних із частотою зміною держав, до складу яких вони входили. Змінювалися окупанти, але незмінним лишалося прагнення кожного з них асимілювати та денационалізувати українське населення, яке тут проживало. Освіта ж повинна була стати, і це цілком зрозуміло, головним знаряддям денационалізації.

Андрусівська угода 1667 р. поділила Україну на дві частини. Одна ввійшла до складу Російської імперії, друга - до Польсько-Литовської держави. Українці польської частини земель починають поступово втрачати свою культуру. Діяльність православних братств, що були дуже активними в Україні, послаблюється, братські школи зникають. Православні навчальні заклади продовжують діяти тільки по селах, оскільки селяни за своєю природою більш консервативні. В містах ширяться школи "греків, в унії суших", тобто тих, хто прийняв унію. Ці школи мали конфесійний характер і перебували в руках василіян - уніатських ченців "чина св. Василя".

На українських землях зокрема у Межиріччі, Золочеві, Львові, розгорнули свою діяльність і школи піярські. Активність василіян особливо зросла після придушення гайдамацьких рухів. У XVIII ст. в Україні василіяни вже мали свої школи у Володимирі, Гощі, Любарі, Шаргороді та інших містах. У їх заснуванні брали участь місцеві польські магнати. Наприклад, в Умані у другій половині XVIII ст. було відкрито школу за сприяння С.Потоцького. Більш активно на ниві шкільництва василіяни починають діяти після створення Едукаційної комісії /1773-1776 рр./ - першого в Європі Міністерства освіти, яке здійснило значну реформу шкільної справи. Едукаційна комісія використовувала освітні ресурси Піярського та Василіянського орденів. Майно єзуїтів передавалося василіянам, школи яких в основному призначалися винятково для молоді шляхетського походження й виховували її в польському національному дусі.

На Правобережжі провадив освітню діяльність визначний польський педагогічний діяч, куратор шкільної округи Т.Чацький. Тут діяли польський ліцей у Кременці і василіянська гімназія в Умані. Навчання здійснювалося польською мовою. Першу російську гімназію у Києві засновано в 1811 р., причому інаугураційну промову і тут було виголошено польською мовою.

Після включення Правобережної України до складу Російської імперії тут починають створюватися урядові школи. У 1802 р. територію Правобережної України було поділено на Київський та Віленський шкільні округи. В губернських містах відкриваються гімназії, а в деяких містах - "уездныя училища", поряд функціонують духовні семінарії та духовні училища. Освіта набуває "станового характеру". В гімназіях навчаються головним чином дворянські діти, в семінаріях - духовенства, в "уездных" - діти міщан. Почат-

кові школи, що називаються приходськими, відкриваються досить рідко.

У 1834 р. було відкрито Київський університет, який з перших років свого існування став осередком передових наукових ідей, авторитетним центром підготовки високоосвічених кадрів. При університеті виникали товариства, які провадили значну просвітницьку роботу, поширювали наукові знання. У цьому неоціненна заслуга славної плеяди вчених - таких як природознавець, філолог та історик, перший ректор університету М.Максимович, медик В.Караваєв, математик О.Шмідт, біолог О.Бах, історик М.Костомаров та ін.

Університет, як відомо, спочатку мав такі факультети: філософський, який складався з двох відділів - історико-філологічного і фізико-математичного, та юридичний, а в 1841 р. відкрився медичний факультет.

Прогресивні професори та студенти університету боролися за освіту для народу, виступали за підготовку педагогічних кадрів для народних шкіл. Саме університет був організатором недільних шкіл для простого люду. Він став одним із центрів, де гуртувалися революційно-демократичні сили для боротьби проти самодержавства. У 1838 р. було розкрито участь студентів у таємній політичній організації. В ході слідства заарештовано 34 особи, 11 - засуджено до смертної кари, яку пізніше було замінено службою в солдатах. У березні 1839 р. царський уряд прийняв рішення про виключення багатьох студентів і закриття університету.

Після відновлення діяльності університету у вересні 1839 р. революційно-демократичний рух у навчальному закладі набрав ще більшого поширення. У 40-х роках тут вели активну роботу члени Кирило-Мефодіївського товариства, у якому брав участь Т.Шевченко.

Про стан освіти на українських землях, які входили до складу Російської імперії у першій половині XIX ст., свідчить таблиця, яку наводимо нижче: /Шкільництво й освіта під російською окупацією в XIX-XX ст. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. - К., 1995. - Т.3. -С.921/.

Губернії	Школи вищі, середні й нижчі	Число студентів та учнів	На 100 осіб припадає учнів
1. Волинська	76	3 558	0,23
2. Подільська	143	4 432	0,25
3. Київська	142	9 114	0,50
4. Херсонська	168	8 704	0,80
5. Катеринославська	161	9 652	0,92
6. Таврійська	169	8 867	1,34
7. Харківська	128	7 227	0,45
8. Полтавська	160	8 766	0,44
9. Чернігівська	173	8 867	0,34

У 1772 р. Галичина підпала під владу Австрії, а в 1774 р. - Буковина. Закарпаття ж увійшло до її складу ще раніше. Жваве культурно-релігійне життя, що зосереджувалося передусім завдяки братствам у містах, поступово занепадало. Натомість дедалі активніше в політичному та культурному житті починає виступати греко-католицька церква. Плани тих політиків, які вважали, що церковна унія з Римом прискорить латинізацію та асиміляцію україн-

ців, не виправдалися. Галичани послідовно дотримувалися свого східного обряду й не піддавалися асиміляції. Добре організована греко-католицька церква утворила окрему цілісність, відмінну як від східного православ'я, так і від римського католицизму. Вона взяла під опіку школи та просвіту, використовувала у своїх виданнях народну мову. Протягом двох-трьох поколінь населення Галичини звикло до уніатської церкви й почало вважати її своєю національною.

Шкільні реформи в Австрії на той час мали досить прогресивний характер порівняно з іншими країнами Європи, що відбилося і на українському шкільництві. В 1774 р. імператриця Марія-Терезія прийняла "Ratio educationis" - шкільний закон, за яким школи поділялися на:

1. Елементарні, - які могли бути: а/ сільські - однокласні з одним учителем; б/ селищні чи містечкові - трикласні з двома вчителями; в/ міські - трикласні з трьома вчителями. Міські навчальні заклади в окружних центрах були чотирикласними і мали назву "нормальні школи". Вони готували майбутніх учителів для елементарних шкіл, навчання в останніх мало здійснюватися рідною мовою.

2. Латинські, або граматичні школи з трирічним курсом навчання.

3. Гімназії, де навчання тривало два роки.

4. Академії.

5. Університети.

У 1774 р. при церкві св. Варвари у Відні засновано "Barbareum" семінарію для уніатського духовенства, яку у 1784 р. було переведено до Львова, де вона стала генеральною семінарією для всіх греко-католиків Австро-Угорської держави. Середня освіта

в Галичині перебувала цілком у руках чернечих орденів - єзуїтського, василіянського, піярського, яким у Східній Галичині належало десятки середніх шкіл з латинською мовою навчання. Тільки з 1815 р. було завпроваджено навчання польською мовою. У 1808 р. відкрито першу гімназію в Чернівцях.

Наприкінці 1784 р. у Львові засновано університет з чотирма факультетами з німецькою мовою навчання, а на богословському відділенні - латинською. Бажаючи швидше підготувати кадри освічених священиків і урядовців, австрійський уряд у 1787 р. у Львові при університеті спеціально для українських студентів відкрив так званий "Studium Ruthenum", який проіснував до 1809 р. Викладали тут в основному українці, вихідці з Галичини та Закарпаття.

У Сучаві на Буковині засновано духовну школу, яку в 1789 р. було переведено до Чернівців. У 1818 р. цю школу скасовано і лише в 1827 р. відкрито богословський ліцей, який проіснував до 1875 р., коли в Чернівцях було створено німецький університет.

В опублікованих працях /9, 77, 31, 56, 59, 69/ на основі ґрунтовного аналізу різних джерел ми стверджуємо, що перехід частини українських земель під Австрію створив сприятливі умови для розвитку українського шкільництва й освіти завдяки виникненню тісніших зв'язків із західною культурою і більш демократичними країнами Європи. Саме внаслідок цього було значно модернізовано методи навчання, зросла кількість народних і середніх шкіл. І хоча у більшості середніх шкіл основною мовою навчання залишалася німецька, для української школи значно небезпечнішим противником були польські шовіністичні кола, що намагалися полонізувати українців через школу.

У 1838 р. М.Шашкевич видав збірник "Русалка Дністровая". Це

був перший твір у Галичині, опублікований народною мовою. Як згадував пізніше Я. Головацький, цією книгою М. Шашкевич "запалив вогонь, котрий лише гробова персть загасити може, врятував народ від загибелі й отворив очі кожному письменному чоловікові, в котрого лишилося ще незіпсоване руське серце, показав йому положення й обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки треба сповнити".

Через десять років у Львові відбувся "Собор руських учених", мета якого полягала у встановленні для української мови однакової форми, а також прийняття етимологічного правопису. В 1848 р. Головна Руська Рада проголосила заснування "Галицько-Руської Матиці", яка мала стати осередком письменства й просвіти рідною мовою. Наприкінці того ж року цісарським декретом в Львівському університеті було засновано кафедру української мови і літератури, яку очолив Я. Головацький.

У 1829 р. у Галичині налічувалося близько 1559 парафіяльних шкіл, які здебільшого були українськими. Крім них, у краї ще існували тривіальні, головні, або нормальні школи. До вищих навчальних закладів належали гімназії, ліцеї, Львівський університет, технічні школи. Викладання в цих закладах проводилося в основному німецькою та польською мовами, що обмежувало доступ до них українців.

Найдовше перебувало під окупацією Закарпаття. Але незважаючи на відірваність від України, населення краю протистояло іноземній асиміляції, зберігаючи свою мову, історію, культуру, звичаї та свою первісну назву - русини. У 1793 р. в Ужгороді відкрилася перша вчительська семінарія, яка існувала на кошти місцевого населення. Навчання в ній здійснювалося українською мовою аж до

1879 р. Ця семінарія відіграла важливу роль у розвитку освіти на Закарпатті, оскільки тривалий час була єдиною фаховою школою, яка готувала вчителів для цього краю.

На переломі XVIII і XIX ст. шкільництво на Закарпатті досягло високого рівня і завдяки цьому з цього краю вийшло немало визначних діячів науки, культури та освіти.

Так, у наших публікаціях /1, 2, 7, 8, 56, 58, 64, 70, 74, 77/, зокрема, є відомості про те, що М.Балудянський навчався у Відні, Кошице, потім у 1819 р. став першим ректором Петербурзького університету; І.Орлай, який здобував освіту також у Відні, навчався спочатку на філософському факультеті Львівського університету, потім очолював ліцеї у м.Ніжині та в м.Одесі /Рішельєвський /; Ю.Гуца-Венелін закінчив медичний факультет Московського університету, відомий як дослідник і знавець історії болгар; П.Лодій був професором Львівського, пізніше Ягеллонського університету, де викладав логіку, метафізику, етику, а з 1803 р. працював у Петербурзі; І. Земанчик, ад'юнкт кафедри математики при університеті в Будині, переїхав до Львова, де читав лекції у "Studium Ruthenum". У Харківському університеті трудилися такі вихідці із Закарпаття, як М. Белевич, А. Дудрович, К. Павлович.

З'ясовано, що на Закарпатті у XIX ст. працювала плеяда відомих педагогів, які збагатили науку новими ідеями. Серед них - І. Ставровський, О. Духнович, М. Лучкай та ін. Саме тут І.Ставровський створив перший підручник "Педагогія". Причому з'явився він на одинадцять років раніше ніж аналогічний підручник О. Духновича "Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских". Ці просвітителі виступали за освіту для народу, вважаючи, що освічена людина ніколи не захоче залишатися у панському ярмі, завжди

прагнутиме свободи.

Отже, як наголошується у наших працях (9, 59, 70, 76, 77, 84), урядові реформи, які здійснювалися в Австрії наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст., створювали позитивні передумови для розвитку українського шкільництва: формувалася національна інтелігенція, проголошувалося право навчання рідною мовою, було видано чимало урядових і церковних розпоряджень щодо заснування шкіл та організації їх діяльності, вдосконалювався зміст освіти й управління школою, поліпшувалося становище вчителя тощо. Шкільні реформи та інші фактори суспільно-політичного життя об'єктивно сприяли національно-культурному відродженню українців у відповідний період.

IV. Вплив видатних вітчизняних учених, письменників і громадських діячів на розвиток освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX століття

У публікаціях автора (1, 2, 7, 8, 51, 55, 56, 59-62, 64, 66, 67, 69, 70, 74, 77, 78, 82) аналізується внесок відомих вітчизняних просвітителів у розвиток педагогічної думки в Україні.

Паростки національно-культурного відродження спостерігаємо передовсім на тих українських землях, які найдовше зберігали політичну й культурну автономію, мова йде про Лівобережну Україну. Важлива роль у відродженні української культури належить Івану Петровичу Котляревському (1769-1838), якого шануємо не лише як талановитого письменника, а й умілого педагога. Він працював викладачем-педагогом Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян. У створеній ним педагогічній системі втілено гуманістичні

риси вітчизняної класичної педагогіки: палка любов до батьківщини, чуйне ставлення до людини, широкий демократизм і гуманізм (1, 15, 58, 69, 71, 76, 78, 84).

Багато часу й сил присвятив поширенню освіти серед населення Слобідської України на початку XIX ст. український просвітитель і громадський діяч, послідовник Г. Сковороди, засновник Харківського університету Василь Назарович Каразін (1773-1842). Прогресивний мислитель і культурно-освітній діяч вважав, що вивчення й поширення наукових знань серед народу "є джерелом усіх благ".

Чимало зусиль доклав В. Каразін до розвитку народної освіти. Мало кому відомо, що саме йому належить ідея створення в Росії Міністерства народної освіти (1802). Великою є його заслуга і в реалізації шкільної реформи 1804 р., в складанні "Предварительных правил народного образования", "Предначертаний университетских и академических уставов" та ін. В. Каразін домогся згоди царського уряду на заснування першого в Україні університету в Харкові, а потім відкрив при Харківському університеті педагогічний інститут з трирічним строком навчання.

Важко переоцінити заслугу В. Каразіна і в розвитку жіночої освіти. Він одним із перших ставив вимоги перед Міністерством освіти про посилення уваги до навчання й виховання жінок. З метою розв'язання цієї проблеми на державному рівні розробив програму навчання сільських дівчаток у народних школах (1, 15, 37, 57, 58, 62, 69, 78, 79).

На початку XIX ст. плідну освітньо-педагогічну, наукову та літературну діяльність у Лівобережній Україні розгорнув письменник, літератор, просвітитель і педагог Павло Павлович Білецький-Носенко (1774-1856), палкий пропагандист творчості Т. Шевчен-

ка. Йому належить одна з перших в Україні цілеспрямована система естетичного виховання учнів. У праці "Про смаки естетичні" він радив учителям і батькам наполегливо підводити учнів до розуміння прекрасного в природі, мистецтві, літературі. П. Білецький-Носенко відстоював народність у вихованні дітей. Величезну популярність серед українських і російських учителів того часу мали його твори "Сказки на малороссийском языке" (1812), "Эстетика. О подражании природе" (1817), "Словарь Южно-Русского языка" (1, 15, 58, 60, 69, 78).

Українське національне відродження, як і відродження інших слов'янських народів, живилося, з одного боку, історичними традиціями, а з другого - почуттям своєї народності, що пробуджувалася.

Помітний слід у розвитку вітчизняної педагогічної науки залишив Ілля Федорович Тимківський (1773-1853) - один з видатних освітніх діячів України минулого століття, професор Харківського університету, інспектор народної освіти навчального округу, директор Новгород-Сіверської гімназії. За його безпосереднього сприяння в Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі було відкрито школи, повітові училища, гімназії (1, 15, 58, 61, 69, 78, 82).

Велика роль у реформуванні системи освіти в Україні належить Івану Семеновичу Орлаю (1770-1829). Уродженець Закарпаття, видатний вчений, педагог, освітній діяч, доктор медицини Дерптського університету, доктор філософії Кенігсберзького університету, почесний член Російської імператорської академії наук та багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових товариств. В Україні він відомий як директор Ніжинської гімназії вищих наук та директор Рішельєвського ліцею в Одесі. М. Гоголь назвав І. Орлая "незрівнян-

ним педагогом свого часу". На думку І. Франка, І. Орлай "зайняв почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки".

І. Орлай був справжнім поборником ідеї загальнонародної освіти, доступної для всіх громадян держави. У той час, коли царський міністр освіти реакціонер Шишков у циркулярі від 13 червня 1825 р. твердив, що "навчання грамоти всього народу принесло б більше шкоди, ніж користі". І. Орлай визначає мету: "Всім жителям Малоросії забезпечити право на освіту і виховання дітей; сприяти всім громадянам здобути знання із загальних наук, а також у вищих навчальних закладах" (Лавровський Н.В. Гимназия Высших наук кн. Безбородько в Нежине (1820-1832). - К., 1879, - С. 150). "Я вимагаю знищити всі пансіони, якого б роду вони не були", - писав І. Орлай у відповідь на циркуляр міністра освіти. "Всі стани населення повинні бути освіченими, бо добре освічене покоління - найперша основа державного благополуччя", - говорив він (там же, С. 153).

Колишній гімназист М. Гоголь, ставши великим письменником, яскраво змалював образ свого улюбленого вчителя, наставника і вихователя І. Орлая, характеризуючи його як видатного педагога свого часу, "який без педантських термінів, бундючих умозріль і поглядів умів передати саму душу науки так, що й малолітньому було видно, навіщо вона йому була потрібна. З наук була вибрана тільки та, яка здатна створити з людини громадянина землі своєї" (Гоголь М.В. Мертві душі//Твори: у 3-х т. - К., 1952, - Т. 3, - С. 7) (1, 8, 15, 58, 69, 78).

Педагогічна діяльність І. Орлая мала безпосередній вплив на формування педагогічних поглядів М.В. Гоголя (1809-1852), гені-

ального письменника, талановитого педагога, гуманіста, просвіти-
теля. Пристрасть М. Гоголя до педагогічної діяльності відзначав і
друг О. Пушкіна П. Плетньов, інспектор Петербурзького інституту
шляхетних дівчат і видавець "Современника", про що він згадує в
листі до поета від 22 лютого 1831 р. У 1844 р. М. Гоголь з допо-
могою І. Жуковського перейшов на роботу до Петербурзького універ-
ситету, де читав історію середніх віків. У своїй педагогічній
системі М. Гоголь охоплював широке коло навчально-виховних проб-
лем, серед яких особливого значення надавав народності, яку вва-
жав основою справжнього людського виховання. Народність - це
творчий принцип М. Гоголя не лише в педагогічній, а й у всіх сфе-
рах його творчої діяльності. Він тісно пов'язував цей принцип з
почуттям гуманізму й формуванням національної гордості, без яко-
го, на його думку, найкращі моральні якості втрачають свою сут-
ність і призначення. Саме в цьому принципі М. Гоголь конкретизує
своє особисте розуміння прогресивної педагогічної думки того ча-
су: учитель, стверджує він, досягне виховної мети лише тоді, коли
дивитиметься на учнів очима свого народу, своєї національної
культури, коли він почуватиме і говоритиме з ними так, як почував
би і говорив би сам народ. Провідною ідеєю педагогіки М. Гоголя
був патріотизм як основна виховна сила розвитку особистості. Його
звернення до народного життя, до досягнення могутнього духу народ-
ної творчості було прогресивним явищем у педагогіці того часу.
Воно створювало істотні передумови для впровадження у виховання
традицій народної педагогіки (1,58).

В історії прогресивної педагогічної думки в Україні визначну
роль відіграв Тарас Григорович Шевченко (1814-1861), який освіту
і виховання розглядав як могутню зброю в боротьбі за соціальне і

національне визволення українського народу, за нове вільне життя. В його освітньо-педагогічних поглядах яскраво відбилися найголовніші риси духовного образу митця і просвітителя, революціонера духу, "нескореного Прометея". Т. Шевченко був активним борцем за поширення письменності серед широких народних мас, бо в освіті вбачав "перший промінь світла, що може проникнути в здавлену невільничу голову". Загальну гуманність поет-просвітитель вважав великим народним благом, засобом подолання темряви й неучтва народних мас, задоволення матеріальних і духовних потреб. Освіта, народна школа й виховання, на його думку, зможуть дати народові добробут, а молодому поколінню - гармонійний розвиток лише тоді, коли буде повалено ворожий суспільний лад. За цих умов трудящий люд, діти кріпаків здобудуть право на благо "грамотності", на навчання в народній школі рідною мовою. Підтримуючи тих, хто поширював освіту серед народних мас, Т. Шевченко широко вітав відкриття недільних шкіл в Україні, високо оцінював їхню діяльність, створював для них навчальні посібники, в тому числі й буквар, який назвав "Буквар южнорусскій" (1861). Виданням букваря народний поет прагнув полегшити українському народові шлях до освіти, до одержання знань рідною мовою (1, 4, 5, 58, 67, 69, 71, 78, 84).

У досить занедбаному стані перебувала народна освіта на західноукраїнських землях. Українське населення Галичини, Буковини і Закарпаття ніколи не мирилося з іноземними поневолювачами, постійно виступало проти політики асиміляції, за своє соціальне і національне визволення. Цьому значною мірою сприяла активна діяльність просвітителів.

У першій чверті XIX ст. в Галичині працював відомий культурно-освітній діяч і педагог Йосиф Левицький (1801-1860), який вис-

тував за широку освіту народу на національній основі. Його діяльність у цьому напрямі була винятково важливою оскільки він усвідомлював, що тільки через піднесення культурно-освітнього рівня можна залучити населення Галичини до активної боротьби проти кріпосництва, соціального, національного та духовного гноблення, а отже, й до боротьби за школу з рідною мовою навчання.

У 1830 р. у Перемишлі Й. Левицький видає "Граматику руської або малоруської мови в Галичині", що стало значною подією в національно-культурному житті краю. Цією граматикую він переконливо довів, що українська мова є окремою, самостійною серед інших слов'янських мов, а український народ, який нею розмовляє, є окремим слов'янським народом. Свої педагогічні переконання Й. Левицький найбільш повно розкриває в упорядкованому ним "Коменіуші" - підручнику з німецької мови для української молоді Галичини. Крім того, він друкує наукові розвідки та підручники з арифметики, мови, букварі для галицьких початкових шкіл, пише багато статей з питань виховання. Зокрема, того ж року він видає "Слов'яно-польський словник", у 1843 р. - "Руководство ко рахункам для детей начинающих вчитися...", у 1844 р. - буквар "Азбука русская...". Наукова і педагогічна діяльність Й. Левицького набула виразної політичної спрямованості, основою якої стала боротьба народних мас Галичини за національну й соціальну свободу, за возз'єднання з Наддніпрянською Україною (1.70.77.84).

У період розгортання національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях (середина XIX ст.) найбільш визначним представником культурно-освітнього руху був Олександр Васильович Духнович (1803-1865). Просвітитель не обмежувався тільки словесною пропагандою освіти. З властивим йому запалом і енергією про-

тягом багатьох років він брав безпосередню участь в організації нових шкіл, ознайомлювався з їх діяльністю, допомагав конкретними порадами. Згодом про це згадував так: "... я спутешествовал целую Маковицу, уча и упомяная народ на воздвижение школ, и слава богу в 71 селе систематизировал училища с большим удовольствием, о чём и радостную подаю весть" (Вестник. 1850. - № 87, - С.346-347). Активна просвітницька діяльність О. Духновича пробуджувала в українського населення потяг до знань, освіти, школи. Він був автором першого на Закарпатті народного букваря - "Книжица читальная для начинающих" (1847), підручників для початкової школи з географії та історії (1831), а також "Народної педагогії в пользу училищ и учителей сельских". О. Духнович організував "Заведеніє св. Іоанна Крестителя", яке ставило за мету організацію матеріальної допомоги неіснуючим українцям, які виявляли бажання здобути освіту. Просвітитель постійно піклувався про видання книжок для народу, не шкодуючи при цьому власних коштів. Так, більш як 2000 примірників букваря він роздав безкоштовно, про що писав у листі до Я. Головацького: "Наибольше даром роздаю, чтоб привыкли помалу...".

Розглядаючи виховання та навчання дітей передусім як суспільну проблему, О. Духнович говорив: "Дети суть произростание будущего рода, они суть распукивающиеся почки общества человеческого: в них также скрывается главная надежда будущности... и просто попечение о детях - есть попечение о будущности" /Духнович А. В. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. - Львовъ, 1857. - Ч. I. - С. 56-57/. Одним з основних принципів педагогічної системи О. Духновича був принцип народності. Він заважував, що людина без народності подібна "скитающемуся волку,

котому всякий лес отечеством есть". О. Духнович закликає батьків і вчителів виховувати в дітях "народолюбіє". Формувати в них прагнення до боротьби за національну культуру, рідну мову. /1, 2, 4, 5, 9, 15, 24, 30, 31, 35, 46, 54, 56-58, 69, 70, 72, 73, 75, 77, 84/.

Відомим представником передової педагогічної думки на Закарпатті в ХІХ ст. був Іван Андрійович Ставровський /1822-1878/. Як і О. Духнович, він вважав освіту й школу найважливішими засобами розвитку людського суспільства.

Свої погляди на освіту, навчання та виховання І. Ставровський виклав у праці "Педагогія", написаній у 1846 році, що з невідомих причин не була опублікована. Рукопис знайдено тільки через 120 років після написання. І до цього часу праця, хоча і становить певний інтерес для дослідників педагогічної думки в Україні, залишається недостатньо вивченим зразком історико-педагогічної літератури. Написана типовим для свого часу "язичієм", "Педагогія" І. Ставровського має вступ, дві основні частини і 53 параграфи. У першій частині "О развітіі сіл тьлесніх", що складається з чотирьох розділів, йдеться про фізичне виховання дітей як могутній засіб формування особистості, про санітарно-гігієнічну освіту учнів та батьків, умови, необхідні для збереження здоров'я дитини.

У другій частині "О развітіі сіл душевніх", тобто розумових, моральних, естетичних, підкреслюється, що визначальним у формуванні особистості є "развітіє сіл душевніх". Основна мета виховання, на думку педагога, полягає у вихованні патріота своєї вітчизни, формуванні таких якостей, як людяність, чесність, сором'язливість тощо.

І. Ставровський водночас був палким прихильником принципу народності у вихованні, основою якого є рідна мова, національна

культура, історія свого народу /1, 7, 15, 64, 70, 77/.

Усе своє життя присвятив благородній справі розвитку народної освіти й шкільництва закарпатський поет-демократ та педагог-просвітитель Олександр Іванович Павлович /1818-1900/. Саме в освіті та вихованні молодого покоління він вбачав майбутній прогрес людства, торжество розуму й справедливості. Працюючи вчителем на Верховині, де в 40-х роках XIX ст. закарпатські патріоти відкривали народні училища /початкові школи/, в яких дяки навчали дітей селян за часословом і псалтирем, О. Павлович виявив себе талановитим педагогом. Він не лише навчав і виховував українських дітей, а й заохочував їх до науки. О. Павлович організовував збирання коштів на будівництво нових шкіл та освітньо-культурних закладів, щоб до освіти й письменства залучити якомога більше населення Закарпатської України. Чимало поезій він присвятив проблемам школи, освіти і виховання не тільки дітей, а й дорослих. І серед них такі популярні вірші, як "Песнь дяка", "Василь роду изменил, русский букварь осквернил", "Родителям нерадивым о детях" та ін.

Його поетичні твори, що друкувалися в закарпатських та західноукраїнських виданнях /"Зоря", "Вісник", "Слово", "Свет", "Наука", "Листок"/ підносили дух народності, будили соціальну та національну свідомість, успішно протидіяли асиміляції закарпатської молоді.

Основні педагогічні погляди О. Павловича викладені в його промовах, листах, у поетичних творах /"Песник для маковицкой русской дитвы", "Учися дитя моє", "Наш народ" та ін. /. На сторінках багатьох альманахів, журналів, збірників, часописів він пропагував педагогічні ідеї Я.А. Коменського та О.В. Духновича, виступав

за демократизацію народної освіти /1.70.74.77/.

Результати наших досліджень свідчать, що вітчизняні просвітители зробили великий внесок у розвиток прогресивної педагогічної думки в Україні, характерними ознаками якої були гуманізм, народність і демократизм. Формування інтересу до знань, до науки, пробудження патріотичних почуттів, які є винятково важливими категоріями педагогічної теорії.

Висновки

На основі узагальнення результатів дослідження проблеми розвитку освіти й педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. сформульовано такі висновки:

I. Розвиток освіти й педагогічної думки в Україні в досліджуваній період зумовлений об'єктивними суспільно-політичними та соціально-економічними потребами українських земель, які перебували в складі іноземних держав. Переборюючи соціальне, національне та релігійне гноблення, населення кожної із українських земель прагнуло поліпшити своє матеріальне та культурне життя, щоб не розчинитися у чужому етнічному світі, не втратити своєї національної культури. Незважаючи на територіальну та культурну відірваність, на штучну ізоляцію однієї частини України від іншої, українці постійно прагнули до возз'єднання в єдиній соборній державі.

Розвиток освіти наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. став невід'ємною складовою та закономірним наслідком процесів національно-культурного відродження, викликаних як внутрішніми факторами /загострення кризи кріпосницького ладу, шкільні реформи,

конституційні свободи - в Галичині/, так і під впливом прогресивних рухів, що відбувалися у Західній Європі /революційні події 1789 р., діяльність французьких просвітителів-енциклопедистів, становлення капіталістичних відносин тощо/.

2. На підставі аналізу історії освіти й педагогічної думки в Україні кінця XVIII - першої половини XIX ст. пропонуємо таку періодизацію її розвитку:

1772-1802 рр. - занепад старих українських шкіл на Гетьманщині, посилення їх русифікації, початок боротьби за національну школу на західноукраїнських землях, створення перших навчальних закладів для українців;

1802-1848 рр. - становлення системи освіти на українських землях, що входили до складу Російської імперії, прийняття шкільних законів 1804, 1828 рр., створення перших університетів в Україні у Харкові / 1805 / та Києві / 1834 /, початок українського національно-культурного відродження; розвиток українського шкільництва на західноукраїнських землях, заснування парафіяльних шкіл з українською мовою навчання;

1848-1861 рр. - посилення реакції царизму в галузі освіти й виховання, розмежування закладів освіти за становістю та релігійністю, зростання ролі університетів у культурно-освітньому житті України; активізація боротьби за українську мову та розвиток української школи в Західній Україні, утвердження елементів українського шкільництва у державній системі освіти, зародження українських приватних навчальних закладів, пошук моделі національної школи.

3. Розвиток педагогічної теорії і практики в досліджуваний період характеризується зародженням і втіленням в життя нових

ідей щодо ролі освіти й виховання, утвердженням прогресивного поступу у вітчизняній педагогіці. Заперечувалася фатальність природних задатків, надприродної сили або навколишнього середовища у вихованні. Розвивалася класно-урочна система навчання. Більше уваги зверталось на організацію навчально-виховного процесу на основі принципів доступності, свідомості, послідовності засвоєння знань. Критикуючи існуючу систему виховання, передові культурно-освітні діячі намагалися довести необхідність поширення освіти серед широких народних мас.

Водночас розвиток освіти в досліджуваний період був внутрішньо суперечливий. Самодержавство як Російської імперії, так і Австрії, побоюючись захоплення молоді революційними ідеями, спрямованими проти абсолютистських режимів у Європі, та просвітницькою філософією було змушене відкривати нові університети, гімназії та інші заклади, характер навчання в яких відповідає зрослим соціально-економічним відносинам у державі.

Діяльність системи шкільництва на українських землях Російської імперії визначалася державними законами, прийнятими в 1786, 1804, 1828 рр. На українських землях, що належали Австрії, шкільництво організовувалося відповідно до законів цієї держави /1777, 1805 рр./.

Піднесення освіти з одного боку, сприяло зародженню самої вітчизняної культури і науки, з іншого - в усі часи іноземної окупації школа була знаряддям денационалізації українців.

4. Стан народної освіти на українських землях, що входили до складу Російської імперії, визначався тогочасними суспільно-економічними відносинами, для яких характерними були розпад кріпосницького ладу, перехід поміщицьких господарств до товарообміну.

розвиток промисловості й застосування в ній найманої праці. В цих умовах прийняття шкільного статуту в 1804 р. стало найважливішою подією початку століття у галузі освіти.

Наприкінці XVIII - на початку XIX ст. система шкільництва охоплювала початкові школи, головні і малі народні училища, повітові училища, колегії, духовні семінарії, музичні училища, академію, а після 1804 р. - парафіяльні й повітові школи, гімназії, духовні училища, кадетські корпуси, інститути шляхетних дівчат, ліцеї, університети. На західноукраїнських землях вона включала в себе дошкільні заклади, парафіяльні, тривіальні, головні й нормальні школи, гімназії, ліцеї, дяко-вчительський інститут, музичну школу, університет, технічні школи та ін.

Зародження капіталістичних відносин у Російській імперії, промисловий переворот в економіці країни ставили на порядок денний підготовку кваліфікованих робітників, яку належало здійснювати ремісничим, професійним, технічним та фаховим навчальним закладам.

5. Важливим центром наукової, громадсько-педагогічної й суспільно-політичної думки в Україні на початку XIX ст. стає Харківський університет, вихованцями якого були видатний математик, академік М. Остроградський, славіст, академік І. Срезневський, історик, етнограф і письменник М. Костомаров, видатний біолог І. Мечников, засновник української лінгвістичної школи О. Потебня, поет П. Гулак-Артемівський та ін. Тут також навчалися М. Лисенко і М. Старицький. Харківський університет був науковим осередком Харківського навчального округу.

Значну роль у розвитку вищої освіти і культури в Україні відіграв Київський університет, який поряд з навчальною і науковою

роботою протягом двох років відповідно до статуту 1804 р. керував школами Київського навчального округу. Незважаючи на насадження поліцейського режиму, університет дав світові чимало яскравих особистостей, серед яких відомий український історик, фольклорист і письменник М. Максимович, історик М. Костомаров, біолог О. Бах, математик О. Шмідт, медик В. Караваєв та ін. Саме завдяки професорам університету було створено "Тимчасову комісію для вивчення старовинних актів", яка стала поштовхом для серйозних наукових досліджень у галузі історії та культури України.

6. Антиукраїнські настрої царського уряду в галузі освіти в Україні виявилися, зокрема, в тому, що нові початкові школи у 20-40-х роках XIX ст. майже не створювалися. Середні і середні спеціальні навчальні заклади, повітові і духовні училища, закриті дворянські навчальні заклади засновувалися переважно в північно-східних губерніях (Полтавській, Чернігівській, Харківській). У західних (Подільській та Волинській) більше уваги приділялося створенню духовних училищ, закритих пансіонів для дворян.

7. Шкільний статут 1828 р. узаконив становість, монархізм та релігійність закладів освіти, що фактично склалися на той час в Російській імперії, зокрема й в Україні. Становість освіти полягала в поділі навчальних закладів на категорії для різних станів населення: парафіяльні школи призначалися винятково для найнижчих станів; повітові - для дітей купців, ремісників та інших міських категорій населення; гімназії - переважно для дворян. Це закріпило соціальну нерівність у сфері освіти. Монархізм системи освіти означав підпорядкування її цілей і змісту інтересам самодержавства та задоволення імперських домагань царизму.

Надання освіти релігійного характеру в умовах неподільного панування російсько-імперських впливів неминуче сприяло денаціоналізації української молоді та відверненню її інтересів від боротьби за соціальні та економічні права.

8. Порівняно кращим було становище в освіті на західноукраїнських землях, які належали Австрійській монархії. Соціальний та національний гніт відзначався меншою інтенсивністю, а капіталістичні відносини формувалися швидше й бурхливіше.

Незважаючи на всі суперечності, урядові реформи шкільництва в Австрії створювали позитивні передумови для розвитку освіти українців: формувалася українська інтелігенція, проголошувалось право навчання українською мовою, було видано чимало урядових і церковних розпоряджень щодо заснування шкіл та організації їх діяльності, вдосконалення змісту освіти й управління шкільництвом, поліпшення становища вчителя тощо.

Одним із головних рушіїв розвитку шкільництва на цьому етапі стала церква. Вище духовенство вимагало від священників відкривати школи при церквах, навчати дітей катехізиса, утримувати вчителів, заохочувати селян посилати дітей до школи.

9. На західноукраїнських землях, відповідно до проведеної в 1774 р. шкільної реформи склалася державна система освіти. Слід зазначити, що ця система освіти проіснувала тут до подібних реформ 60-70-х років XIX ст. майже без жодних змін.

У 1783 р. у Львові засновано духовну семінарію, в якій учні навчалися рідною мовою, а в 1784 р. - університет, що мав філософський, юридичний, медичний і богословський факультети. На філософському і богословському факультетах було відкрито українські кафедри. В 1787 р. при університеті створено "Studium Ruthenum", завданням якого було готувати вступників до університету з числа української молоді.

Таким чином, шкільні реформи поряд з іншими факторами позитивно впливали на національно-культурне відродження українців. Хоча ці реформи і впроваджувалися бюрократичними способами і не доводилися до кінця, вони підносили дух українства.

10. Боротьба за українську мову й українську школу на західноукраїнських землях значно посилилася після революційних подій в Австрії 1848 р. Піднесення національно-визвольного руху, проголошення Головною Руською Радою єдності з українцями Наддніпрянщини і програми розвитку української літератури й мови та запровадження навчання нею у навчальних закладах усіх типів, скасування панщини, скликання "Собору руських учених" - все це сприяло розвитку національної свідомості галицьких українців, пробуджувало потяг до освіти й культури, усвідомлення важливості шкільної справи, активізувало боротьбу за свої права. І хоча досягти цього вдалося тільки частково, австрійський уряд у подальшому змушений був рахуватися з вимогами українців краю. А ці вимоги зростали: від заснування народних шкіл і впровадження рідної мови до створення українського університету.

11. Проблеми виховання учнів наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. були дуже актуальними. Це пояснюється передусім тогочасними соціально-економічними і культурними процесами. Вітчизняні письменники, просвітителі вірили, що через виховання можна змінити суспільство, вдосконалити людину.

Переважна більшість українців виховувалася на етнічних педагогічних ідеалах, які передавалися від покоління до покоління заходами усної народної творчості.

Прогресивним для розвитку вітчизняної педагогічної думки цього періоду було поєднання проблем освіти і виховання із соціальними, політичними та економічними проблемами, з політичною боротьбою. Приймаючи від Г. Сковороди естафету гуманізму й просвітництва, віру у всемогутність людського розуму, в неминучість торжества правди й справедливості, такі відомі просвітителі, як І.Тимківський, В. Каразін, І. Котляревський, П. Білецький-Носенко, І. Орлай, М. Гоголь, Т. Шевченко та інші стали самовідданими поборниками народної освіти й прогресивної педагогічної думки в Україні наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.

Активізації боротьби за рідну мову й рідну школу на західноукраїнських землях сприяли видатні представники галицької інтелігенції, члени "Руської трійці" М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, які стали провісниками національного відродження в Галичині. Вагомим був внесок у розбудову національної школи І. Могильницького, І. Лозинського, Й. Левицького.

На Закарпатті поширювався будительський рух. Демократичні представники цього руху /О. Духнович, О. Павлович, І. Ставровський та ін./ спонукали народні маси краю до боротьби проти соціального і національного гноблення. Їхня педагогічна діяльність

викликала в українців потяг до освіти, знань. Виняткова заслуга цих просвітителів полягає також у тому, що в часи жорстокої асиміляторської політики стосовно закарпатських українців вони піднесли до розуміння важливої ролі народності у вихованні. Важливими ознаками її вони вважали рідну мову, національну культуру, історію.

12. Фактологічний матеріал дослідження аналізувався, порівнювався та оцінювався з позицій трьох нерозривно пов'язаних між собою історичних реалій - минулого, сьогодення та майбутнього розвитку народної освіти та педагогічної думки в Україні. В період розбудови Української держави це є важливим джерелом збагачення теорії і практики освіти, педагогічної науки. Адже в змісті педагогічної освіти необхідно враховувати процеси, які відбуваються у нових соціально-економічних умовах нашої держави.

З метою використання історичного досвіду, здобудків педагогічної теорії і практики необхідно розробити нові програми курсів з історії педагогіки для вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації.

Для об'єктивного відтворення історії вітчизняної педагогіки доцільно створити новий навчальний посібник з історії педагогіки та перевидати хрестоматію з урахуванням нових історичних фактів, документів.

Результати дослідження дають підставу визначити основні проблеми, що потребують подальшого вивчення. Це, зокрема:

- особливості розвитку педагогічної освіти вказаного періоду в різних регіонах України;

- педагогічна діяльність і педагогічна спадщина українських просвітителів І. Орлая, І. Тимківського, П. Білецького-Носенка,

М.Гоголя та ін.;

- просвітницька діяльність закарпатських "будителів".

Сподіваємося, що здійснене нами дослідження певною мірою заповнить прогалини у вітчизняній педагогічній науці, ширше розкриє педагогічні погляди відомих, але незаслужено забутих просвітителів, сприятиме визначенню їхньої ролі у розвитку теорії і практики виховання, демократизації народної освіти кінця XVIII-першої половини XIX століття.

Основний зміст виконаного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, ЗБІРНИКИ НАУКОВИХ ПРАЦЬ,

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ

1. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII-перша половина XIX століття). - К.: МІГРО, 1996 - 14,0 друк. арк.

2. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських вчених, письменників і громадських діячів кінця XVIII-першої половини XIX століття - К., 1995. - 9,1 друк. арк.

3. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди О.В. Духновича - К.: Звездный, 1995. - 5,2 друк. арк.

4. Формування гуманізму в системі особистісних якостей студентів - Харків: Основа, 1995. - 16,5 друк.арк. (У співавт.). Авторський текст - 7,5 друк. арк.

5. Історія педагогіки: Наоч. посібник. - К.: Укрхуффонд, 1980. - 12,0 друк. арк.

6. Педагогіка. Теорія та історія: Навч. посібник. - К: Вища

школа, 1995. - 13,5 друк.арк. (У співавт.). Авторський текст - 7,0 друк. арк.

7. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні: Навч. посібник. - К.: ІНТЕЛ, 1995. - 9,77 друк.арк. (У співавт.). Авторський текст - 5,0 друк. арк.

8. "Педагогія" І.А. Ставровського і її роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки: Навч. посібник. - К.: Звездный, 1994. - 2,83 друк. арк.

9. Педагогические взгляды и педагогическая деятельность И.С. Орлая: Уч. пособие. - К.: Звездный, 1994. - 2,5 друк. арк.

10. Боротьба трудящих України за розвиток національної культури, школи і освіти /кінець XVIII - перша половина XIX століття/ Наук. видання. - К., 1995. - 2,65 друк. арк.

11. Проблема особистості вчителя та його фахової підготовки /За ред. М.Б. Євтуха. - К.: ВІПОЛ, 1994. - 8,83 друк. арк.

12. Психолого-педагогічна підготовка вчителя іноземної мови в умовах перебудови школи /За ред. М.Б. Євтуха. - К.: КДПІІМ, Укрвузполіграф, 1990. - 8,35 друк. арк.

13. Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя /За ред. М.Б. Євтуха. - К.: КДПІІМ, Укрвузполіграф, 1992. - 9,38 друк. арк.

14. Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя: Зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф. /За ред. М.Б.Євтуха. - Вінниця, 1991. - 9,75 друк. арк.

15. Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя /За ред. М.Б.Євтуха. - К., 1991. - 13,21 друк. арк.

16. Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. /За ред. М.Б.Євтуха і С.Т.Резніченко. - К.: ЗІНТЕІ, 1994. - 23 друк. арк.

17. Плани і методичні рекомендації семінарських і лабораторно-практичних занять для студентів з психолого-педагогічних дисциплін. - К.: КДПІІМ, 1982. - 3,4 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 1,8 друк. арк.

18. Плани і методичні рекомендації семінарських і лабораторно-практичних занять для студентів з психолого-педагогічних дисциплін. - К.: КДПІІМ, 1983. - 2,8 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 1,0 друк. арк.

19. Методичні рекомендації до виконання курсових робіт студентами педагогічного інституту. - К.: РУМК, Укрвузполіграф, 1990. - 1,39 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 0,7 друк. арк.

20. Методичні рекомендації до виконання дипломних робіт студентами педагогічного інституту. - К.: РУМК, Укрвузполіграф, 1990. - 1,63 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 0,8 друк. арк.

21. Плани і методичні рекомендації до семінарських і лабораторно-практичних занять з психолого-педагогічних дисциплін. Вид. 5 - К.: РУМК, Укрвузполіграф, 1991. - 3,28 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 1,8 друк. арк.

22. Методичні рекомендації до вивчення навчального курсу "Історія педагогіки". - К.: РУМК, Укрвузполіграф, 1993. - 4,17 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 3,2 друк. арк.

23. Педагогіка: Навчальний план, лекції, семінарсько-практичні заняття, контрольні питання. - К.: РУМК, Укрвузполіграф, 1993. - 3,2 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст -

2,0 друк. арк.

СТАТТІ В НАУКОВИХ ЗБІРНИКАХ, ЖУРНАЛАХ, МАТЕРІАЛИ
КОНФЕРЕНЦІЙ І ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

24. Соціалістичні ідеали І. Франка в галузі освіти //Удосконалення методів навчання і виховання в процесі вивчення основ науки за новими програмами. - К., 1971. - 0,5 друк. арк.

25. Боротьба трудящих західноукраїнських земель за освіту і виховання молоді /кінець XIX - початок XX ст. // Методичні розробки проблем навчання і виховання учнів загальноосвітньої школи. - К., 1972. - 0,7 друк. арк.

26. У боротьбі за молодь //Жовтень. - 1971. - N 9. - 0,5 друк. арк.

27. Дух, що кличе до боротьби //Людина і світ. - N 8. - 1972. - 0,5 друк. арк.

28. Іван Франко і проблеми виховання молоді //Педагогіка: Республ. наук. метод. збірник. - Вип. 13. - К., 1974. - 0,5 друк. арк.

29. Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди //Друг читача. 1974. - N 49. - 0,2 друк. арк.

30. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку //Поч. школа. - 1975. - N 12. - 0,4 друк. арк.

31. Педагогічні погляди І.Я. Франка //Поч. школа. - 1981. - N 10. - 0,5 друк. арк.

32. За освіту для трудящих //Рад. школа. - 1984. - N 10. - 0,2 друк. арк.

33. Формування самостійного мислення студентів в процесі

вивчення історії педагогіки //Зміст, форми і методи самостійної роботи студентів: Матеріали наук.-практ. конф. - Тернопіль, 1990. - 0,2 друк. арк.

34. Проблемы подготовки учителя в истории советской педагогики //Актуальные проблемы психологии и педагогики в Казахстане: Матер. науч.-практ. конф. - Алма-Ата, 1990. - Часть III. - 0,2 друк.арк.

35. Проблемы подготовки специалистов к профессиональной деятельности в педагогическом наследии Н.И.Пирогова //Актуальные проблемы медицинского образования в Украинской ССР: Тезисы докл. респуб. науч. конф. - Киев - Ивано-Франковск, 1990. - 0,2 друк.арк.

36. Боротьба трудящих західноукраїнських земель за демократичні перетворення в галузі освіти // Історичні дослідження. - К., 1991. - 0,9 друк. арк.

37. Jan Amos Komenski a Ukraina //Prace XXVII medzinarodneho simposiumu do 400 let ze dna narodzeni J.A. Komenskeho. -Uherski Brod, Ceskoslovensko, 1991. -0,5 друк. арк.

38. Культурологічні основи підготовки майбутнього вчителя //Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя: Матеріали доповідей міжвуз. наук.-практ. конф. - К., 1991., - Част. I - 0,2 друк. арк.

39. Использование народной дидактики в современной школе //Народная педагогика и современные проблемы воспитания: Материалы. всесоюз. науч.-практ. конф. - Чебоксары, 1991. - 0,3 друк. арк.

40. Проблеми психолого-педагогічної підготовки вчителя в спадщині К.Д.Ушинського //Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього

вчителя: Матеріали доповідей міжнар. наук.-практ. конф. - Вінниця, 1991. - 0,5 друк. арк.

41. К. Д. Ушинский о роли и месте родного языка в обучении и воспитании // Славянская культура в современном мире: Материалы II-го междунар. семинара. - К., 1991. - 0,2 друк. арк.

42. Підготовка майбутнього вчителя в умовах створення національної школи // Учитель національної школи: Матеріали наук.-практ. конф. - Тернопіль, 1991. - 0,2 друк. арк.

43. Формування духовної культури студентів у процесі вивчення курсу історії педагогіки // Теоретичні питання морального і естетичного виховання. - Вип. II. - К.: ФОТОН, 1992. - 0,3 друк. арк.

44. Проблеми педагогічної майстерності: історико-педагогічний аспект // Формування педагогічної майстерності в системі підготовки майбутнього вчителя. - К., 1992. - 0,5 друк. арк.

45. Роль проблемних семінарів з історії педагогіки в розвитку пізнавальної активності студентів // Шляхи підвищення пізнавальної активності студентів у процесі навчання: Матеріали наук.-практ. конф. - Харків, 1992. - 0,2 друк. арк.

46. Освятити всіх подібно до сонця: гуманістичний і демократичний характер педагогіки Я. А. Коменського // Рід. школа. - 1992. - № 3-4. - 0,6 друк. арк.

47. До проблеми вивчення української етнопедагогіки в педагогічних вузах України // Традиції української етнопедагогіки та їх використання в навчально-виховному процесі школи: Матеріали доповідей респ. наук.-практ. конф. - Житомир. - 1992. - 0,2 друк. арк.

48. Педагогічні ідеї Я. А. Коменського на Україні // Духовне

відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури: Матеріали доповідей X Всеукр. конф. - Чернівці, 1992. - Част. II. - 0,2 друк. арк.

49. К. Д. Ушинський про значення рідної мови // Українська мова як базова у вивченні іноземних мов: Матеріали наук.-практ. конф. - К., 1992. - 0,2 друк. арк.

50. Нові підходи до проблеми педагогічної освіти // Взаємодія альтернативних ідей, підходів і технологій навчання і освіти: Матеріали наук.-практ. конф. - Тернопіль, 1993. - 0,2 друк. арк.

51. Українська етнопедagogіка в навчально-виховному процесі як проблема вищої педагогічної освіти України // Вища і середня спеціальна освіта. - К., 1993. - Вип. 16. - 0,6 друк. арк.

52. Культурно-освітня діяльність та педагогічні погляди М. О. Максимовича // Славянская культура в современном мире: Матеріали III Міжнар. семінару. - К., 1993. - 0,2 друк. арк.

53. Світоч слов'янської культури // Славянская культура в современном мире: Матер. III Міжнар. семінару. - К., 1993. - 0,2 друк. арк.

54. Чи бути історії педагогіки базовим курсом? // Освіта, Квітень 1993. - 0,4 друк. арк. (У співавт.).

55. Формування у майбутніх вчителів прагнення до народознавства засобами історії педагогіки // Проблеми особистості вчителя та його фахової підготовки. - К., 1994. - 0,5 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст - 0,3 друк. арк.

56. Г. С. Сковорода про роль праці у вихованні // Психолого-педагогічні новини, 1994. - N 5. - 0,2 друк. арк.

57. Проблема особистості вчителя у педагогічній спадщині О. В. Духновича // Проблема особистості вчителя та його фа-

хової підготовки. - К., 1994. - 0,8 друк. арк.

58. Проблема особистості вчителя в історії дореволюційної педагогіки в Україні // Проблема особистості вчителя та його фахової підготовки. - К., 1994. - 1,0 друк. арк.

59. Вплив вітчизняних прогресивних діячів на розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в I половині XIX ст. // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,5 друк. арк.

60. Просвітительська діяльність "Руської трійці" в Західній Україні // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,3 друк. арк.

61. Педагогічна діяльність та педагогічні погляди П. П. Білецького-Носенка // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,3 друк. арк.

62. Освітня діяльність і педагогічні погляди І. Ф. Тимківського // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,3 друк. арк.

63. Просвітницька діяльність та педагогічні ідеї В. Н. Каразіна // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,3 друк. арк.

64. М. І. Пирогов і розвиток педагогічної думки в Україні // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,5 друк. арк.

65. Освітня діяльність та педагогічні погляди І. А. Ставровського // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип. 3. - 0,6 друк. арк.

66. Підготовка майбутнього вчителя до роботи у національній школі // Проблема особистості вчителя та його фахової підготовки. - К., 1994. - 0,1 друк. арк.

67. Роль В.В.Капніста в розвитку освіти і педагогічної думки в Україні // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип.3. - 0,3 друк. арк.

68. Проблеми гуманістичного виховання в творчій спадщині Т.Г.Шевченка // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1994. - Вип.3. - 0.5 друк. арк.

69. Г.С.Сковорода про роль праці у вихованні // Г.С.Сковорода - видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. - К., 1994. - 0,2 друк. арк.

70. Розвиток педагогічної думки в Україні першої половини XIX ст. // Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.: ЗЦНТІ, 1994. - 2,0 друк. арк.

71. Розвиток прогресивної педагогічної думки на західноукраїнських землях в першій половині XIX ст. // Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.: ЗЦНТІ, 1994. - 2,3 друк. арк.

72. Витоки розвитку прогресивної педагогічної думки в Україні кінця XVIII - початку XIX ст. // Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.: ЗЦНТІ, 1994. - 0,6 друк. арк.

73. Традиції народної педагогіки в розвитку виховання, навчання та педагогічної думки в Україні на початку XIX ст. // Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.: ЗЦНТІ, 1994. - 0.5 друк. арк.

74. Проблеми підготовки вчителя в історії педагогіки України // Психолого-педагогічна підготовка вчителя в педагогічних вузах:

Матер. наук.-практ. конф. - Харків, 1994. - 0,1 друк. арк.

75. Педагогічні погляди О.І. Павловича //Рід. школа. - 1995. - № 4. - 0,9 друк. арк.

76. Використання ідей народної педагогіки як важлива умова відродження національної системи виховання в Україні // Модернізація системи освіти, національних традицій та етнопедagogіки, гуманізації та демократизації світового досвіду: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. - Івано-Франківськ, 1995. - 0,2 друк. арк.

77. Проблеми національно-духовного відродження в Україні (кінець ХУІІІ - початок ХІХ ст.) // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1996. - Вип. 4. - 0,4 друк. арк.

78. Школа і освіта в Правобережній Україні, Галичині, Буковині та Закарпатті // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1996. - Вип. 4. - 0,5 друк. арк.

79. Стан освіти та школи на українських землях в кінці ХVІІІ - початку ХІХ ст. // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1996. - Вип. 4. - 0,4 друк. арк.

80. Шкільні реформи 1786-1804 рр. та їх вплив на розвиток освіти в Україні // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1996. - Вип. 4. - 0,4 друк. арк.

81. Зародження педагогічної думки в братських школах - важливе джерело просвітництва в Україні у ХVІІІ та першій половині ХІХ ст. // Теоретичні питання освіти та виховання. - К., 1996. - Вип. 4. - 0,5 друк. арк.

82. Роль М.І. Пирогова в розвитку вітчизняної педагогічної думки // Пироговські читання. - Вінниця, 1995. - 0,1 друк. арк.

83. Просвітницька та педагогічна діяльність братів Тимківських // Університет Києво-Могилянська Академія. - К., 1995. - 0,1

друк. арк.

84. Problemy ukraińskiej pedagogiki narodowej. Narodowa szkola na Ukrainie // II Interdyscyplinarne i Międzynarodowe Sympozjum. "Budowa zaufania międzynarodowego celem edukacji globalnej. 0 pokojowy start ludzkości w XXI wiek." Opole (Polska), 1995. - 0,5 друк. арк.

85. Національно-духовне відродження в Україні наприкінці XVIII - початку XIX ст. // Традиції виховання у світовій народній педагогіці: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - Київ - Рівне, 1995- Част II. - 0,2 друк. арк. (У співавт.).

YEVTUKH M.B. Development of Education and Pedagogical Ideas in Ukraine (the end of the XVIII-th and the first half the XIX-th centuries). Dissertation is presented in the form of scientific report for the academic degree certification of a doctor of pedagogy, speciality - 13.00.01 - theory and history of pedagogy, National Shevchenko University, Kyiv, 1996.

The report deals with the origin of pedagogical ideas in the historical and geographical territory domain of Ukraine that belonged to Russian and Austrian empires at that time.

Pedagogical ideas and vision of the Ukrainian academics of that period are analysed; the struggle of the Ukrainian people for the development of national culture, school system and education is spotlighted.

The evolution of the system of education is analysed in detail, tendencies and strategies for the development of different types of schools are explicitly described.

ЕВТУХ Н. Б.

Развитие образования и педагогической мысли в Украине (конец XVIII - первая половина XIX столетия). Диссертация (рукопись) в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Исследуется генезис педагогической мысли на украинских землях, входивших в состав Российской и Австрийской империй. Рассматриваются педагогические взгляды украинских просветителей соот-

ветствующего периода: раскрывается борьба украинского народа за развитие национальной культуры, школы и просвещения.

Исследована эволюция системы просвещения, выявлены тенденции и особенности развития учебных заведений различного типа.

Ключові слова: національне відродження, розвиток, просвітництво, національна школа, шкільництво, педагогічна думка.

4/3 -

Підписано до друку 06.03.1996 р. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. - 3,4. Обл.- вид. арк. 3,4.

Тираж 100 прим. Зам. 53. Безкоштовно

КДЛУ, Київ, вул. Червоноармійська, 73

445728

AB 34.441

AB 34.441